

הרב דויד יצחקי
כולל חזו"א, ב"ב

קו לקו זעיר שם זעיר שם

מאמר תשובה למאמר תגובה והשגות של הרב אפרים אריאל בוקוולד "גבול אשר גבלו ראשונים" על קונטרס "משפט לקו" בענין "קו התאריך"

הקדמה

הנה הרב הגאון רבי אפרים אריאל בוקוולד שליט"א יצא לקנאות קנאת הראשונים והחזו"א במאמרו [ב'תבניות' ב', ניסן תשע"ח, עמ' א'נו - א'צה] – בסברו שכבר הורה זקן שזוהי דעת הראשונים, וחשב להושיע בכל דבר שאפשר להושיע. אמנם כמו במעשה המלך הכוזר המבואר בראש ספר הכוזרי, כוונתו רצויה אבל מעשיו ... – כי לא הותרה הרצועה לפרש דבריהם הקדושים של הראשונים חוץ ממשמעותם בדרך רחוקה ודחוקה, ולא ניחא להו למרייהו למיתלא בהו בוקי סריקי, כידוע עד כמה הקפיד החתם סופר שלא ייחסו לו דברים שלא אמר. ומה עוד שהמשנה מכוונתם משנה את ההלכה החמורה הזאת, על כן בלתי אל האמת עינינו בלי לנטות ימין ושמאל מארבע אמות המצומצמות מההלכה הצרופה. וכבר כתב הרז"ה בהקדמתו לספר המאור את דברי הפילוסוף: "ואמר ריב לאמת עם אפלטון ושניהם אוהבינו אך האמת אהוב יותר". ועי' עוד בזה ב"משפט לקו" אות טו.

אך כמו שהודה הר"ב בהע' 1, הוא לא השכיל להבין את מאמר הכותב, אשר הכלל העולה הוא, שצריך להבין את דברי הקדמונים על רקע העולם כפי שהצטייר במקומם וזמנם, ודון מינייהו ועל פי עקרונות ההלכה שבפיהם ואוקי הקו באתריה במפות שלנו, כמבואר ב"משפט לקו" אות נ'. ואין זה חולק על דבריהם, אלא אדרבא מקיים את דבריהם¹. וגם אם הר"ב ירבה "ראיות" כחול הים, וינסה להטביע את

¹ כמו שתושבי צפת המתפללים לצד דרום אינם עוברים על דברי הרמ"א באו"ח סי' צד ס"ב: "ואנו שמחזירין פנינו למזרח, מפני שאנו יושבים במערבה של א"י" – אלא אדרבא מקיימים דבריו, כי הדינים משתנים לפי הטעמים (כמ"ש רש"י בכתובות נז ע"א סוד"ה הא קמ"ל), ואין נוסח הדברים קובע. וכן יושבי חו"ל השואלים טל ומטר בה' בדצמבר (או בו' בדצמבר כשהשנה "האזרחית" הבאה יש בה כ"ט יום בפברואר), מקיימים בדיוק את דברי הב"י בס' קיז בשם האבודרהם "ויום ס' יבוא בכ"ב מנובימברי אם היה אותו פיברי"ר מכ"ח יום אבל אם היה פיברי"ר מכ"ט יום תהיה השאלה בכ"ג נובימברי", כי הב"י מעתיק את יום השאילה כפי הלוח היוליאני הנהוג בימיו, אשר מלבד שינוי ימי החודש, פברואר נמצא בסוף שנתם – ואין תאריך היום והחודש קובע, אלא הסיבה קובעת שהיא יום ס' לתקופת שמואל.

הקורא בים של מלל ובהצגת עובדות שכביכול מראות להיפך, אי אפשר לשנות את חוסר הידיעות של מציאות העולם שהיתה נחלת כלל האנושות במערב אירופה בימי הראשונים עד תקופת מחקרי ארץ בזמן גירוש ספרד (רנ"ב) – ראה המפות בסוף "משפט לקו" שמציגות את ההתקדמות מחקרי ארץ לעין הקורא. ועי' לקמן אות יג. חידושיו של קונטרס "משפט לקו", הם בעיקר מתוך אוסף חומר כעמיר גורנה, שמתוכו מתפרסמים דברי חז"ל שלא נודעו לרבים, מבט על מושגי העולם העתיק, שאינו מוכר לרבים העוסקים בנושא "קו התאריך", ודברי ראשונים ואחרונים בביאור סוגיית גבול היום שנעלמו מרוב המתעסקים בנושא זה בימינו. וכל זה שימש כבסיס איתן לבחינה מחודשת של הסוגיא, כשמטרת הכותב לפרש את דברי קדשם של הראשונים כפשוטם על דעת אומרם, ולהסיק את דעתם כלפי העולם שלפנינו. ומה שיצא הר"ב לדון בדברים חדשים בביאור דברי הראשונים בחידושים מופלגים אשר לא שערום החכמים שלפניו – עד שמסיק (עמ' א"צה): "מופת היא איך זכו הראשונים ז"ל לכוון למציאות האמיתית והנכונה שלא היתה ידועה בזמנם!" – לא פחות מזה מייחס הר"ב להברקותיו בביאור דעתם הקדושה – דברים שאפשר לדעת רק אם רוח הקודש הופיעה בבית מדרשם! מ"מ מי שאין תורתו ע"פ רוח הקודש, ולא מפיו של הר"ב הוא חי, אינו בכלל חולק על הראשונים – ואדרבא מן הראוי להביא את חידושי הר"ב בכור הבחינה, כי לקמאי דקמן משפט הבכורה כל זמן שלא הוכח בראיות מוצקות להיפך.

והנה בראשית דבריו, שפך כאש חמתו על הכותב, והטיפו מוסר [שם ובסוף מאמרו] על שכביכול הוא חולק על הראשונים והחזו"א. ובכן מה נדהמנו כשקראנו השגותיו וחידושיו, שהוא עצמו קורא טועה על הראשונים, אינו מביא מדבריהם המתנגדים לדבריו וחולק בצורה נחרצת על החזו"א [ורבים אחרים עמו] – פעמים בהזכרת שמו, ופעמים בלי להזכירו. והיה ראוי לו ליטול קורה מבין עיניו² טרם בואו לבקר את רעהו [נע"י ב"ב טו ע"ב; חפץ חיים כלל י' ס"ג ובשמירת הלשון חלק א' נשער התבונה] פרק יז. ולא עוד אלא שקרא את הקונטרס "משפט לקו" כקורא איגרת וכקורא להגיה על שגגותיו, ולא דקדק באותיותיו, ולא חש לקימחיה כלל, והציג כדברים "מפורשים", דברים שאינם מפורשים וכגון שלכוזרי, רו"ה וראב"ד "מפורש" שיש תושבים למזרח "קו

ובב"מ לג ע"ב: ר' יהודה אומר הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון. ופירש רש"י: "הוי זהיר בתלמוד. בגמרא, שהוא תירוץ [טעמי] המשניות, או אם תשמע דבר משנה מרבך, הזהר לשאול טעמיו ומי שנאה: ששגגת תלמוד. אם שגית בהוראה בשגגת תלמודך, שלא ידעת טעם המשנה ונתת בה טעם אחר, ומתוך כך דמית לה דין או הוראה שבא לידך ולמדת הימנה שלא כדת, שאין הטעם כמו שהיית סבור, שאילו ידעת טעם המשנה, לא דמית לה מעשה הבא לידך". וכן אמרו בסוטה כב ע"א שהמורים הלכה מתוך משנתם הם מבלי עולם, מכיון שאינם יודעים טעמי המשנה וטועים בהוראה ע"ש ובחגיגה י' ע"א ד"ה מתלמוד למשנה.

² וראה לקמן הע' 34.

התאריך", ושלל דברים מפורשים שישנם וכגון מפות העולם שאכן היו קיימות בתקופת הכוזרי והרז"ה – עד שנשתנה צורתא דשמעתא לגמרי. אך חמור מאד, וחמור מן הכל, מה שהר"ב מעתיק לשון היסוד עולם ונהכוזרי בצורה משובשת – מוסיף וגורע ודורש – ועפ"ז יוצא שמפורש בדברי היסוד עולם, שלדעת הרז"ה והכוזרי, קו היום נמצא שש שעות מזרח מירושלים – ואינו תלוי בקצה המזרח וכפי ביאור החזו"א. ראה לקמן אות א – ג.

על כן כדי שלא תהא האמת נעדרת ח"ו, מצאנו חובה לנפשנו להעמיד הדברים על בורים, ולהציג בצורה ממוקדת את אופני בירור מאמר "גבול אשר גבלו ראשונים" בנושא חמור זה, כי אין עושק כעושק התורה. והקורא הנבון ישפוט למראה עיניו, ויראה באיזה הדרך ישכון אור.

העתקות משובשות - שינוי לשון היסוד עולם שמשנה המשמעות לגמרי

א. הר"ב מעתיק את דברי היסוד עולם, בצורה משובשת וקטועה, ועל פי זה טוען, שמפורש בדבריו שלרז"ה והכוזרי היום מתחיל ו' שעות מזרח מירושלים, ומאשים את הכותב שלא דקדק במה שמפורש במקורות! [קיצרנו כאן כדי להקל על המעיין, אבל בנספח בסוף המאמר [אות כב] הבאנו הלשונות של הר"ב והיסוד"ע במילואם, כדי שישפוט הקורא למראה עיניו].

ז"ל הר"ב בעמ' א'פ: "וכן מפורש בס' יסוד עולם (מלמך 3 פרק יז) בדעת ספר הכוזרי וחרז"ה: "שיסדו כי בכדי י"ח שעות יתחיל היום להקרא בשמו מירושלים" עכ"ל. כלומר: הרי מפורש ביסוד עולם שלכוזרי ורז"ה היום מתחיל במרחק י"ח שעות [מערבה] מירושלים, דהיינו שש שעות מזרח מירושלים, דלא כדברי הנחמד והנעים והכותב בדעתם. אך המעיין בפנים ביסוד עולם, יראה שהלשון [הודגשה הלשון שדולגה] היא: "שיסדו כי בכדי י"ח שעות יתחיל היום להקרא בשמו בטבור הארץ או בירושלים, קודם שיקרא בקצה מזרח". עכ"ל. הרי מפורש להיפך: שהיום מתחיל מירושלים – אך הר"ב החליף ב' בירושלים במ', והשמיט התיבות הבאות מיד בהמשך – ובכן פנים חדשות באו לכאן, היפך דבריו המפורשים של היסוד עולם! ואין זה סתם טעות העתקה, שהרי בהע' 38 מעתיק הלשון בהרחבה, ושם עשה ג' נקודות מיד אחרי תיבת "מירושלים", להורות על השמטת לשון מכוונת.

הפיכת כוונת היסוד עולם הנ"ל גוררת אחריה עוד השמטות בלשון היסוד עולם [כשחוקר על יומו של חצי הישוב המזרחי כשבירושלים השעה היא חצות היום ביום השבת] כמובא בהע' 38 של הר"ב: "ויאות לנו אז עתה לשאול אותם (הכוזרי והרז"ה) על בני [חצי ה]ישוב המזרחי שיאמרו לנו באיזה יומם הם עומדים [אז], ואם יאמרו כי ביום שבת [ולאחר חצות היום ממנו] הם עומדים אז כולם [בכלל זה אף אלו שממזרח לקו י"ח שעות (תוספת ביאור פל הר"ב)] וכך הוא האמת". עכ"ל ההע' עם הדגשת התיבות המושמטות ותוספת ביאור שלנו

באותיות רש"י. לפי הנוסח המלא של היסוד עולם, בהדיא מיירי רק בחצי הישוב שבין ירושלים לשש שעות מזרחה – ולא מעבר לזה, ובהכרח הושמטו התיבות שמורות שמדובר בחצי הישוב המזרחי דוקא, כי באמת לדעת הכוזרי והרז"ה אין יבשת מעבר לשש שעות מזרחה – וזה אינו לפי ביאורו של הר"ב, שיש ישוב אחרי שש שעות מזרחה.

כחזוק לביאורו הנ"ל, כותב הר"ב שם בגוף המאמר בהמשך לתיבת "מירושלים" המשובשת: **"אלא שבפלוולו בדעתם [שמקשה עליהם בדרך ממה נפשך], מעלה עד אחר "לפי סברתם", שיחיה לפי סברתם קו תאריך בירושלים, אבל תוך כדי דיבור הוא מבאר "מה שאמרו" היינו שש שעות למזרח ממנו {כאן שייכת הט' 38 סל הכ"ב}. וביאור דבריו "לפי סברתם" – היינו הראוי להיות קו התאריך לסברתם ששם היתה השקיעה בששת ימי בראשית, אבל "מה שאמרו" היא לפי קריאת שמות הימים של אדם הראשון, והוא בהקדמת שש שעות. [כך מפורש בס' יסוד עולם...]. עכ"ל.**

הנה המעיין בפנים היסוד עולם, יראה שכוונת היסוד עולם ב"סברתם", היא "דעתם" המפורשת למעשה (לא סתם סברא בעלמא) שהימים מתחילים מירושלים, ואילו "מה שאמרו" כוונתו מה שאמרו "כי בקצה מזרח יכלה לו קריאת כל יום ויום [מימי השבוע בשמו ויתום...]", שעל זה מקשה היסוד עולם שהיא סתירה לדעתם וסברתם למעשה. כלומר דעת היסוד עולם ברורה בהבנת הכוזרי והרז"ה, שהיום מתחיל מירושלים, אלא שהוא מקשה עליהם, אם כן למה היום גומר אצל קצה המזרח, ואינו ממשיך מערבה עד שחזור לירושלים [וכן טוען עליהם גם בחשב האפוד ישורון ט' עמ' תקעט (ע"פ יסוד העולם)]. ואילו אצל הר"ב נעשה העיקר טפל – כביכול רק סברא בעלמא שאינו למעשה – ואילו הקושיא נעשית עיקר דעתם אצל הר"ב.

עוד הוסיף בסוף דבריו: **"ואין דבריו ודברי ספר הכוזרי והרז"ה משתנים מחמת דברים לא מדויקים שכתב בס' "נחמד ונעים" [עכ"ל]. כאן הוא מאשים את תלמיד הרמ"א הנחמד ונעים [בלי שום ראיה כי אם שינויי הלשון והכוונה הנ"ל], ב"דברים לא מדויקים", מכיון שפירש (בס' קסא) את דברי היסוד עולם כהווייתם וככוונתם האמיתית!**

וסיים הר"ב דבריו: **"וחבל שהכותב תפס את דבריו כעיקר, ולא דקדק מה מפורש במקורות". עכ"ל.** פליאה נשגבה ממני, איך התעלם לגמרי מכל האריכות הגדולה ב"משפט לקו" אותיות לה – מא, ששם הכותב ירד לדקדק מה המפורש במקורות בפרטי פרטים. ושם ראה (אותיות לה, לו) את דברי הנחמד ונעים בתוך שאר מקורות [כגון הראב"ד, מעשה אפוד, קול יהודה וארצות החיים למלבי"ם].

אין זה מקרה, שהר"ב השקיע כל כך מאמץ לסתור פירושו האמיתי של היסוד עולם [וקדמונים אחרים] בדברי הכוזרי והרז"ה. כי מבחינתו, זהו יתד שהכל תלוי בו. לדברי הר"ב הרוב סוברים כדעתם, וכן הלכה. ואם נמצא שלדעתם קו התאריך הוא בארץ ישראל, נמצא כל בנינו נופל, במה שרצה לקבוע מסמרות בקביעה שקו התאריך נמצא 90° מזרחה מירושלים.

ומעתה ודאי חובה עלינו לבדוק גם שאר חלקי מאמר הר"ב כדי להוציא משפט הקו לאורו בלי משוא פנים.

לשון הכוזרי בנוסח שחידש הר"ב, ופירוש חדש בהתאם!

ב. ז"ל הר"ב (עמ' א'עו; הע' 14) בציטוט מהכוזרי: "התחיל אדם לקרוא שם לימים. וכל אשר נושבה הארץ ורבו בני אדם היו סופרים הימים כאשר יסד אותם אדם... וראה אותה אדם שוקעת [בכל מקום ומקום]³, והוא בא"י...⁴ וקרא **שם**⁵ תחילת השבת עד שהגיעה [החמה] אל עומת ראשו אחר שמונה עשרה שעות, והיתה ערב לתחילת ~~הצץ~~ **הסין**, וקרא **שם** [ממזרח לקו התאריך שבתחילת סין]⁶ גם כן, תחילת השבת, והיה סוף גורי ~~הקריאה~~ **קריאת השם** [של שבת]. "והרוחב [הקו מצפון לדרום] אשר ~~נחלקם~~ **ישתנו**⁷ בו הקוטרם [קווי האורך של כדור הארץ] בקריאת יום בעצמו [היינו קו התאריך]⁸ הוא י"ח שעות לא פחות ולא יותר. קוראים אנשי הקוטר הזה שבת, וכבר יצאו אנשי קוטר אחר [למערב ממנו מעט]⁸ מן השבת, קוטר אחר קוטר עד שתשלמנה שמונה עשרה שעות מן העת שהתחילה בו קריאת השבת [בירושלים]⁸, עד שתהיה השמש לעומת ראש ארץ ישראל [חצות היום בא"י, ובאותה שעה שקיעת החמה בסין שש שעות למזרח], ותסתלק הקריאה מהיום ההוא, ולא ישאר אדם שיקרא היום ההוא, אבל מתחיל בקריאת שם שאחריו⁹. עכ"ל הציטוט מהכוזרי.

מפורש היטב שקו התאריך בפועל הוא שש שעות למזרח מירושלים [ולא בארץ ישראל, כטענת הכותב]. עכ"ל הר"ב.

- ³ זהו ביאור מחודש של הר"ב לבאר נוסחו החדש של לשון הכוזרי – ראה דבריו בהערות 32. אך גם מתמצית דברי הכוזרי שבראב"ד בהשגתו השניה, משמע דוקא בא"י, ופשוט.
- ⁴ הר"ב העתיק מהתרגום המצוי של ר"י אבן תיבון – אך עם שינויים בלי להודיע מקורם. כאן הוא הוסיף ג' נקודות – אע"פ שבמקור הוא המשיך ישר! בכל הציטוט צוינו השמטות של הר"ב מתרגום רבי יהודה אבן תיבון ע"י קווי מחיקה, ותוספת (או שינוי) על ידי שינוי צורת האות לאות עבה.
- ⁵ תוספת "שם" – ועוד עם ניקוד – לא נמצאת גם במקור הערבי (מהדורת הירשפעלד [לייפציג 1887 עמ' 85] ומהדורת קאפח עם המקור הערבי). ואין זה אומר אלא דרשני!
- ⁶ זהו ע"פ דקדוק הר"ב על ההבחנה בין הצין, לתחילת הצין. אך עי' לקמן ד"ה הציטוט בנוסח החדש, שגם דיוקו זה נשען על נוסח החדש שלו.
- ⁷ שינוי זה נמצא בתרגום קאפח. בר"י שילת כבפנים, ובאבן שמואל "ישתתפו". בכל אופן גם לתרגום קאפח, ספק גדול אם המכוון הוא מה שהר"ב רוצה להבין ממנו.
- ⁸ פירוש זה אינו מסתמך על מפרשי הכוזרי, אלא הוא בהתאם לנוסחו החדש.
- ⁹ רק הדברים האחרונים האלה אכן יש להם משמעות שגבול היום הוא במזרח – אך לעומת זה מפורש לעיל שתחילת הקריאה של יום השבת היתה בירושלים – ולא לפנייה. וכבר נתקשו הראב"ד, היסוד עולם וחשב האפוד בדברי הכוזרי האלה שדבריו סותרים. והר"ב חשב לתקן הדבר ע"י פירושו "מן העת שהתחילה בו קריאת השבת [בירושלים]" – ובהתאם לנוסחו החדש – כלומר שבעצם כבר היתה הקריאה מקודם שש שעות מזרחה לירושלים!

הציטוט בנוסח החדש חוזר על עצמו בעמ' א'עט, עם תוספת הגהה בלשון: **"שואמר למי שהיה בצע בתחילת הסיין"**. עכ"ל. על פי זה הכוזרי מחלק בין "צין" – כלומר מערב לקו התאריך, ו"תחילת הצין" – שהכוונה למזרח הקו – וא"כ **"מפורש"** שיש יושבים למזרח הקו, והיינו המשך סין מעבר ל⁹⁰. אך המעיין בכוזרי יראה שלשונו מתחלף ואינו מדקדק בין "צין" ל"תחילת צין"¹⁰ (או "תחלת המזרח") [וראה "משפט לקו" הע' 134].

הנה הר"ב אמור להיות דייקן מאד בנוסח, שהרי חיפש שינויי נוסח, ובדק נוסח הערבי, והתלונן על "טעיות" ו"אי דיוקים" של המתרגמים – אך כאן הוא עצמו העתיק לשון הכוזרי בתוספות רבות ומפרשה בהתאם לחידושו, וממילא יוצא שבדברי הכוזרי **"מפורש היטב..."**. (ראה בהערות הכותב)!

אך כבר מבואר בהדיא בדברי היסוד עולם – שלא הוצרך לסמוך על תרגום ר"י אבן תיבון **"המוטעה"**²⁸ – שלדעת הכוזרי גבול היום מתחיל מא"י ולא מקצה המזרח, וכן פירשו בקול יהודה, וכן מבואר בהדיא בספר נחמד ונעים וארצות החיים למלבי"ם ועוד [ראה לקמן אות יא מס' 3].

ועוד אדרבא מפורש בכוזרי שהיום מתחיל מא"י: וז"ל (בתרגום המצוי של ר"י אבן תיבון): **"ואל תטעון עלי באלו שהתחילו מחצות יום סוף הישוב במערב והוא בוא השמש בארץ ישראל..."** עכ"ל (וכיוצא בו בתרגום ר"י שילת). ובתרגום יהודה אבן שמואל: **"כי היא היא שעת שקיעת החמה בארץ ישראל"**. עכ"ל. ואצל קאפח: **"ולא תקשה עלי באותם אשר התחילום מאמצע היום בסוף הישוב, בערב הוא שקיעת החמה בארץ ישראל"**. וכל התרגומים עולים בקנה אחד, שמבואר שאין המתחילים מנין הימים מקצה המערב בחצות, חולקים על היום שלנו – שהרי חצות היום בקצה המערב [שהוא המקום שממנו התחילה השמש לסבב במעשה בראשית כדלקמיה בכוזרי] הוא עת השקיעה בא"י. ומבואר א"כ שמנין הימים שלנו מתחיל מהשקיעה בא"י, בהתאמה עם מנין הגוים המונים מחצות היום בקצה המערב [ראה לקמן הע' 28]. אכן בתרגום המצוי, הענין אינו בולט כ"כ, ובכן האוצר נחמד מצא מקום לפרש דעת הכוזרי שגבול היום נמצא בקצה המזרח של הישוב העליון – ועליו בנה החזו"א שיטתו.

עוד תוספת בלשון הכוזרי

ג. בעמ' א'צ כותב הר"ב: אבל ספר הכוזרי מבאר השקפה אחרת גם **"בדין הטבע"**: **"ואין זה [קו התאריך] בדין התורה לבד, אבל בדין הטבע גם כן. כי לא יתכן שיחיו ימי השבוע נקראים בשם אחד בעצמו לישוב כולו אלא אם נקבע מקום שיחיה תחילה לקריאה, ומקום קרוב שלא יהיה חלק ממנו... ואם לאו, לא תשלם לימים קריאת שם ידוע, מפני שכל מקום מסיבוב אמצע הארץ מזרח ומערב יחד"**.

¹⁰ ועוד, למה הרז"ה המתבסס על הכוזרי, אינו מדקדק בלשונו להבחין ביניהם כפי דקדוק הכוזרי. ועוד, הרי בכל הקדמונים אין היבשה יותר מ"ב שעות [כדלקמן סוף אות ד והע' 28].

אך בתרגומו "המדוקדק מהמקור בערבית" בעמ' א'עז ובעמ' א'עט העתיק: "אבל בדין הטבע גם כן. כי לא יתכן שיהיו ימי השבוע נקראים בשם אחד בעצמו לשוב כולו אלא אם נקבע מקום שיחיה תחלה לקריאה, ומקום קרוב שלא יהיה מקצתו זריחה למקצת ממנו..."

הלשון "חלק ממנו" לא נמצא לא בתרגומו המדוקדק, ולא בשום אחד מהתרגומים, ואף לא במקור הערבי – ולהר"ב פתרונים להוספתו לצורך ביאור "קו התאריך"!

נוסח קטוע של הראב"ח, שממנו אפשר להבין שיש מחלוקת בין "גישת התורה" ל"חכמה החיצונה"

ד. כתב הר"ב: ואף רבי אברהם ב"ר חייא הנשיא, שהזכיר בספרו את דעתם של "בעלי החכמה החיצונה" הסוברים ש"שמחצית הארץ טבועה בים" ואין אחריו כי אם מימי אוקיינוס אשר אין אדם עובר בהם" (ס' העיבור מ"א ש"א, ש"ל, ש"ל), הוא עצמו כתב להפך מדעתם עפ"י דקדוק בפסוק "כְּחֶחֶק מִזֶּרֶחַ מִמַּעַרְב הִרְחִיק מִמֶּנּוּ אֶת פְּשָׁעֵינוּ" (ס' העיבור מ"א ש"ה), שמכאן מוכח שניתן להקיף את כל העולם ממזרח למערב וחוזר חלילה, שהרי מבואר בפסוק זה שאין גבול למרחק בין מזרח למערב... "עכ"ל. (עמ' א'צא). ובהע' 53 מעתיק הר"ב את דברי הראב"ח בשער ה' במקוטע. אך כוונת הראב"ח ברורה: שכרחוק מזרח ממערב הוא האורך הכי גדול על כדור הארץ – דהיינו ממזרח הישוב עד מערב, שהוא חצי כדור הארץ, ולא ייתכן אורך יותר מזה, שהרי אם היה הולך עוד יותר מקצה המערב, בחצי השני של הכדור, א"כ היה שוב מתקרב לפאת מזרח, ויהיה האורך פחות ממזרח עד מערב. ע"ש (תהלים קג, יב) ברד"ק. ולא מיירי הראב"ח כלל האם יש אפשרות להקיף העולם בספינה או בקרקע או לא – ואינו חולק כלל על מה שאמר למעלה "אשר אין אדם עובר בהם". ואדרבא בשער א' לומד מהפסוקים שאורך הים כאורך היבשה י"ב שעות במונח הג'אוגרפי כדעת התוכנים. ע"ש ושם בפנים כי נלאתי להעתיק את הדברים הארוכים. בעקבות "המחלוקת" שנוצרה, טוען הר"ב (בעמ' א'פח) "שהיסוד עולם הלך בעקבות החכמה החיצונה". ע"ש ובסוף עמ' א'פו. אך כבר מבואר ב"משפט לקו" (אות א', ג'), שאצל כל הקדמונים היה מקובל שאורך העולם י"ב שעות יבשה וי"ב מים. ועי' לקמן אות יט מס' ב ואות כ מס' 2.

סיכום הר"ב – דברי הכותב מופרכים בכל שלביהם – ותשובתו בצידו

ה. בעמ' א'סד כתב הר"ב: לסיכום: התיאוריה הנ"ל מופרכת בכל שלביה: א) לא ידוע שום מפת עולם שהיתה קיימת בתקופת ר' יהודה הלוי. ובודאי במקומו לא היתה מפה הממקמת את א"י במרכז הישוב, נגד דעת התוכנים. ב) ואף שבימי הרז"ה היתה קיימת מפת אל-אדריסי, אין מפה זו תואמת את דבריו. ג) לא יתכן שסברתם בקביעת קו תאריך שש שעות ממזרח לירושלים היא כסברא שמציג הכותב, שהרי בס' הכוזרי מפורש שאין

ירושלים באמצע המדויק של הישוב. (ד) ועוד, שמפורש בס' הכוזרי וברז"ה שארץ ישראל קובעת את קו התאריך, ולא קצה המזרח. [ואף דעת הכותב כן].

בא הרוג ברגליו – העתק מפת עולם אנגלו-סקסון מאוסף קוטון - מפה מכ 50 שנה או יותר לפני ר' יהודה הלוי

הפכנו מפה זו צפונה כלפי מעלה, על מנת להקל על המעיין. ירושלים נמצאת קרוב למרכז בין מזרח למערב. בקצה המזרח נמצאים הודו והאי סרי לנקה (סילון), ובקצה המערב בצפון איי בריטניה ופורטוגל, ודרומה יותר מערב צפון אפריקה. אין ספק שבזמן הכוזרי (ר' יהודה הלוי), היו מפות רבות עם עיוותים שונים, שמציגות את מושגי זמנם, וחלקן היו מתאימות עוד יותר לתיאורי הכוזרי והרז"ה.

ובכן תשובתנו (בצידו: א) (ב) בא הרוג ברגליו – מפת עולם אנגלו-סקסון מאוסף סיר ריצ'רד קוטון שבספריה הבריטית (Anglo-Saxon Cotton world map)²⁴ ששורטטה יותר מ-50 שנה לפני רבי יהודה הלוי – שם מופיעה ירושלים בערך במרכז בין מזרח למערב והודו בקצה המזרח. [ועי' אות יב מס' 3 ג] הר"ב חולק על הרז"ה והיסוד עולם (שלא "הוטעו" ע"י התרגום "המוטעה"²⁸ של ר"י אבן תיבון) ועוד [עי' לקמן אות ח ואות יג מס' 4 והע' 28], שלדעתם

בהבנת הכוזרי, ירושלים נמצאת שש שעות מהמזרח ומהמערב. ד) אכן מפורש בהכוזרי והרז"ה שארץ ישראל קובעת את קו התאריך – אך לא כפלפולו של הר"ב שהכוונה שמרחק שש שעות מירושלים קובע את גבול היום – ולא קצה המזרח [ראה לעיל אות ב ואות יט מס' 2]. הר"ב גם חולק בהגדרתו ובהסברו זה על החזו"א וסייעתיה, ויש נפקא מינה למעשה [על כרחיה דהר"ב – ראה לקמן אות טו מס' 2]. הרי איתותבו כל ה"תיובתות" של הר"ב.

טענות "קשות" שמציג הר"ב נגד הכותב

1. הנה בראש מאמרו ובהערה 1 מציג הרב בוקוולד כמה טענות "קשות" נגד הכותב: שהכותב מערער על החזו"א [עי' לקמן אות טו]. שהוא מערער וחולק על הראשונים [עי' לקמן אות ז ואות יב]. ועוד בדברים [מפורשים] שציטט הר"ב [עי' לקמן אות יב]. שרוב הראשונים בסוגיא זו דחינו הכוזרי, הרז"ה, הריטב"א והר"ן פסקו שקו התאריך נמצא שש שעות (90°) למזרח מירושלים [עי' לקמן אות י]. הצגת עובדות ברורות הסותרות את דברי הכותב [עי' לקמן אות יב]. מייחס לכותב דברים שלא כתב [עי' לקמן אות טז].

הר"ב מבטל את הדעה (דעת החזו"א ועוד) שלרז"ה קצה המזרח קובע את גבול היום

2. הבה נבדוק את הטענות. בהערה 1 מציג הר"ב משל שהכותב שיגר לר"ב להסביר את שיטתו. ועל זה מגיב הר"ב: "אכן אילו היתה הוראתם לדינא של ס' הכוזרי והרז"ה כפי שמציג הכותב "גבול היום הנמצא בקצה המזרח של היבשת" אולי היתה מקום לדבריו... אדרבא ס' הכוזרי בא להוציא מדעה זו...".
- אך ב"משפט לקו" אות יז הובאו דברים מפורשים של החזו"א: "שדעת [כל] הראשונים שהתחלת היום הוא בקצה המזרח ועלינו לברר איפה הוא מקום המזרח". ע"ש כל לשונות החזו"א המפורשות בזה. ופלא גדול על הר"ב ששלל דברי החזו"א האלו בצורה נחרצת בלי להתייחס כלל לדבריו [ועי' לקמן אות יז מס' 4 ואות טו מס' 1].
- ואחרי שמבואר שלחזו"א קצה המזרח הוא הקובע – דלא כר"ב, אנו שומעים הודאה בשפה רפה ש"אולי היתה מקום לדבריו" של הכותב. אבל בדברי החזו"א מבואר היטיב, כדברי הכותב שקצה המזרח קובע, ורק אח"כ יש לברר היכן הוא ומה מרחקו מזרחה מירושלים. וכל בר-דעת מבין, שאם מה שקובע את קו היום הוא קצה המזרח ומרחקו מירושלים נמדד ממנו, א"כ אם יש סתירה בין מקום קצה המזרח והמרחק מירושלים, אזי קצה המזרח קובע, ומידת המרחק בטלה. ומובן מזה דברי הכותב, שלדעת הראשונים שקצה המזרח במציאות הוא הקובע לדעתם, וממילא אין כאן משום "מערער על פסיקת הראשונים". ועי' מזה באורך ב"משפט לקו" אות נא מס' 1.

אך לפי דרכו של הר"ב, גם החזו"א הוא חולק על הראשונים, מכיון שלדעתו קצה המזרח הוא הקובע, ומבואר בסוף הערה 1, שגם "חולק על הראשונים בשוגג הוא בכלל חולק על הראשונים". ולאידך גיסא אם החזו"א צודק, אזי הר"ב "הוא בכלל חולק על הראשונים".

הטענות שהכותב סותר עצמו בביאור הרז"ה, שחולק על הראשונים ושלא היו קיימות מפות כפי תיאור העולם שלו

ח. שוב טוען הר"ב על הכותב א. שסותר דעת עצמו בביאור הרז"ה. ב. שלא היתה מפה אמיתית בעולם התואמת בפרטים למציאות שמציג הרז"ה, ומפת ליארדו שורטטה כ-300 שנה אחריו. עכת"ד.

אמר הכותב: מה אומר, ומה אדבר – פליאה דעת ממני, איך הר"ב שכח מדוא"ל מהכותב אליו, שמתייחס במפורש לנקודות האלו:

וז"ל (ערב חנוכה תשע"ח) בתוך המכתב: "אני חוזר ואומר ודאי שגם בזמן הרז"ה ועוד הרבה לפניו היו מפות כעין ליארדו [ועי' לעיל אות ה ולקמן אות יב מס' 13] - אבל אין זה משנה, הוכחתי באריכות מהקדמונים שהיה נפוץ המושג שהודו הוא קצה המזרח, ושזהו כוונת הרז"ה, ועפ"י מתקיים ירושלים באמצע הישוב ממזרח למערב במרחק "שש שעות" שלו, והמפות רק באו לסבר את העין לבני דורנו האמונים על מפות העולם שלפנינו. ובמשל שלי נקטתי כהחזו"א שלדעת רז"ה קצה המזרח קובע - אע"פ שאינני סובר כן, כמו שהוכחתי באריכות במאמרי. אבל די בזה כדי להבין את עיקרון דבריי. לפי הנחות אלו ביקשתי תשובה - גם אם אתם סוברים שהכל בטעות יסודו - אבל זכותי ללמוד הראשונים ע"פ ההוכחות שלי - ואני הוכחתי את הדברים באורך - גם אם לדעתכם ההוכחות לא נכונות. ואחרי שלמדתי כך הראשונים, ביקשתי תשובה לשאלתי, ומזה אפשר להבין אם אני חולק על הראשונים או לא". ע"כ לשון הכותב שם.

[רק כעת עם קבלת מאמר הר"ב, זכה הכותב סוף סוף לתשובה בשפה רפה הנ"ל].

הוצאת דברי הכותב מהקשרם

ט. בראש המאמר בד"ה אכן יש סיבה, הר"ב מצטט בשם הכותב: "אין ללמוד כלום מהרז"ה והחזו"א לקביעת מקום קו התאריך", ומציג בזה שהכותב מערער על הראשונים. וכן בעמ' א'סד מציג הר"ב בשם הכותב: "...אין ספק שכוונת הרז"ה על 'סוף המזרח' היא לחוף הודו המזרחי" (אות יד). ועפ"י הנ"ל מסיק הכותב לדינא: "אין ללמוד כלום מהרז"ה והחזו"א לקביעת מקום קו היום, כיון שסוף כל סוף לא נתכוונו לקבוע קצה המזרח באיזור שנגחאי, אלא בחוף הודו כנ"ל" (אות מז). "עד כאן דעת הכותב". עכ"ל.

לצערי הר"ב מצטט את הדברים חוץ מהקשרם, והרי הלשון לפניכם: "עכ"פ אם הרז"ה נתכוון לביאור החזו"א, הוא לא פשוט כלל ועיקר, ואיך אפשר לומר שפירוש כזה התלוי בכל כך עיקולי ופשורי הוא המחזור בגמ', וללמוד מזה ולקבוע בו מסמרות הלכה למעשה שקצה המזרח הוא שנגחאי, ושם הוא קו היום. ומאידך גיסא אם דעתו הוא שקו היום נמצא בגבול

א"י, הרי בודאי לא נקטינו כן להלכה. ואם כן הלכה למעשה, ממה נפשך אין ללמוד כלום מהרז"ה והכוזרי לקביעת מקום קו היום, כיון שסוף כל סוף לא נתכוונו לקבוע קצה המזרח באיזור שנגחאי, אלא בחוף הודו כנ"ל. עכ"ל. ע"ש בגוף המאמר (אותיות לט – מב) את הדברים בהקשרם המלא.

י. עוד כתב הר"ב שם: "שרוב הראשונים בסוגיא זו דחינו הכוזרי, הרז"ה, הריטב"א וחר"ן פסקו שקו התאריך נמצא שש שעות (90°) למזרח מירושלים". יש כאן העלמה מצד הר"ב. הרי הכותב הביא ב"משפט הקו" אות מת, חבל גדול של ראשונים (וגם אחרונים) שחולקים על ביאור הסוגיא של הרז"ה, ובכמה מהם מבואר בהדיא לפי ביאורם בסוגיא שאין קו היום נמצא 90° מירושלים. ומה עוד שבהערה 80 הוכיח הכותב בהוכחות ברורות שהריטב"א וחר"ן לא פסקו כהרז"ה¹¹. ע"ש ושם. ולא עוד אלא מאן לימא לן שהריטב"א וחר"ן לא הבינו את הרז"ה, כמו שהבינו הראב"ד, היסוד עולם והנחמד ונעים וסייעתיהו – שגבול היום הוא מא"י [ראה לקמן אות יא מס' 3].

דרכי הר"ב בבירורו על מקום קו התאריך ובהשגותיו על הכותב העלם דבר

יא. מלבד הנ"ל, רבים הם המקומות במאמר הר"ב, שנעלמו ממנו כל מיני דברים המהווים סתירה לדבריו. בעיקר נתייחס כאן לדברים המפורשים שהובאו ב"משפט לקו", שהר"ב היה צריך לדעת, ולתת לב עליהם.

1. לאורך מאמרו, [פרט לדחיה בקש (עי' לקמן אות יד) תוך התעלמות מהאריכות ורוב החומר המובא ב"משפט לקו"], הר"ב לא הביא מהנתונים שלא ניתן להתווכח עליהם: שאורך המעלות של הקדמונים היה מופרז הרבה, ושיש לפחות שתי "שיטות" באשר למקומו של "קצה המזרח" לפי מושגיהם. ע"כ. אך למעשה אי אפשר להתווכח על העובדה שקצה המזרח של הכוזרי והרז"ה הוא שש שעות למזרח ירושלים – דלא כתלמי. ולבסוף (עמ' א'פד) הר"ב מתפלפל לקיים שניהם אצל הרז"ה!¹²
2. למעשה מביא הר"ב את שיטת תלמי (בטלמיוס) כהשיטה היחידה של הקדמונים (עמ' א'פד, הע' 10, 11, 13)¹³, ושהיתה מדויקת (א'עא, א'עב) – אך לא מביא מנתוני תלמי שהוא עצמו מביא, המוכיחים כנ"ל על שיעור המופרז [ראה בהערה¹⁴ ובאות יד, יז] של מעלותיו¹⁵.

¹¹ ואע"פ שהחזו"א כבר נקט שגם הריטב"א וחר"ן קבעו את ההלכה כרז"ה, הרי לא הוצגו ראיות הכותב ממקומות אחרים בפני החזו"א. וראה לקמן אות יא מס' 6 בענין זה.

¹² וראה אות יז מס' 4.

¹³ ובהערה 1 כתב הר"ב, שלא היתה מפה אמיתית בעולם התואמת בפרטים למציאות שמציג הרז"ה. רק מפת ליארדו 300 שנה אחריו. והוא חוזר על דברים אלו בעמ' א'נט, א'ס, א'סד וא'סו. אך עי' לקמן אות יב מס' 3. ובעמ' א'ס כתב: "אכן דעת התוכנים [היהודים עכ"פ] מימות תלמי עד סוף תקופת הראשונים היתה אחידה כדעת תלמי שמרכז הישוב

כשעה וחצי למזרח ארץ ישראל" (ובהע' 10 ציין ל"משפט לקו" בשם אוצר נחמד – וכ"כ בקול יהודה לה ע"ב סוף טור א'). עכ"ל. עוד הוא טוען שלא היה קיים שום מושג ג'יאוגרפי של הישוב עם ירושלים באמצע – כי אם כאמונה נוצרית. אך אינו כן, כמבואר במשפט לקו אות ד', ושם צויין דברי הראב"ע תהלים נב: "מציון. שהוא באמצע הישוב באורך ורוחב" ובקיג, כתב: "ממזרח [שמש עד מבוא]. ככה אורך הישוב שהם שתיים עשרה שעות". הרי בהדיא שירושלים היא אמצע הישוב [גם] באורך, וא"כ יש שש שעות מכאן ומכאן – וכוונתו מבחינה ג'יאוגראפית כמבואר בראב"ע צפניה ב, יג וראה במשפט לקו הע' 67 – ומכאן סתירה מפורשת לדיווחיו של הר"ב בהע' 13. הרי שהיה מושג ג'יאוגרפי מקובל לפני תקופת הרז"ה, כי הראב"ע היה בזמן רבי יהודה הלוי בעל הכוזרי (כמוזכר בראב"ע שמות כ, א) – אלא שבספר העיבור שלו נקט קרוב למידות בטלמיוס [כנראה שהבדלי הנתונים נובעים משינויי דעות שאליהן נתוודע בעת נידודיו הרבים]. ובמגן אבות לרשב"ץ (חלק הנדפס בקשת ומגן יט ע"ב): "לפי שיש מקצה המזרח לארץ ישראל חצי הישוב ובחצי היום [הו' (דפוס ברלין – והכוונה יום הו' ליום הששי)] הוא נכנס השבת בקצה המזרח". מבואר גם כן כהראב"ע, וכן בספרו תשב"ץ חלק ג' סי' רטו בשליש האחרון "בתחילת הלילה שהיה שש שעות קודם השקיעה בא"י". ובסימן רטו כתב: "וידוע הוא כי יש מקצה המזרח עד קצה המערב מהלך שתיים עשרה שעות". הרי גם כן מבואר בהדיא כהראב"ע – אלא שנראה שלדעתו א"י הוא קצת מערבה מהמרכז אבל עדיין כשש שעות, וכן רבי יהודה בן מהר"ם חלאווה כתב שירושלים היא 85° מהמערב (משפט לקו אות ד). ושם (אותיות י' – יד) מבואר באורך ע"פ חז"ל וכמה ראשונים שקצות הישוב הם הודו למזרח ואפריקה למערב וא"י באמצע, ושכן היה מקובל גם אצל חלק מהג'יאוגרפים הקדמונים. גם רשב"ם בב"ב עד ע"ד ה"ה היכא, מבואר שא"י הוא באמצע העולם ממערב למזרח [אלא שנקט שם אורך העולם מהלך 500 שנה]. ועי' לקמן אות יג מס' 8, 9.

ובאשר לדברי האוצר נחמד וקול יהודה, הם נאמרו על הרוב כי רובו ככולו – אבל אי אפשר להתכחש למיעוט שלא סברו כן וכן חז"ל כנ"ל. ועי' לקמן אות יב מס' 2.

¹⁴ הכותב שלח לר"ב מתוך אינציקלופדיה בריטניקה, מתוך ערך "Maps and geography in the ancient world (from map)" וז"ל באנגלית ואח"כ תרגומו:

One fundamental error that had far-reaching effects was attributed to Ptolemy—an underestimation of the size of the Earth. He showed Europe and Asia as extending over half the globe, instead of the 130 degrees of their true extent. Similarly, the span of the Mediterranean ultimately was proved to be 20 degrees less than Ptolemy's estimate. So lasting was Ptolemy's influence that 13 centuries later Christopher Columbus underestimated the distances to Cathay and India partly from a recapitulation of this basic error.

טעות אחת יסודית שהיתה לה השפעות מרחיקות-לכת מיוחסת לתלמי – אומדן-חסר של גודל כדור הארץ. הוא הציג את אסיה ואירופה כמשתרעים על חצי הגלובוס, במקום 130° של אורכן האמיתי. באופן דומה, אורך ים התיכון הוכח להיות 20° פחות מאומדן תלמי. השפעתו היתה כל כך ארוכת טווח, עד ש13 מאות שנה אחריו, קריסטופר קולומבוס אמד פחות מערכו הראוי, את המרחק לקאתיי ולהודו, באופן חלקי על סמך חזרה על עקרונות הטעות היסודית הזאת.

לצערנו, לא מצינו שהר"ב התייחס לדברים ברורים האלה.

¹⁵ בהע' 25 מאריך הר"ב בענין מקום קצה המזרח של תלמי, ומציג את העיר "קטיגרה", ומציג ספק אם נמצאת 8.5° צפונה או דרומה. עכת"ד. [למעשה בספר הג'יאוגרפיה של תלמי (ראה משפט לקו סוף עמ' א'מו) פתיחה 61 צד ימין טור 2 ופתיחה 53 ימין טור 2, צויינה העיר Cattigara באורך 177° ורוחב 8.5° aus) הוא קיצור מלשון לטיין (רומי) לכיוון דרומה)]. וכן הוא בתרגום האנגלי של תלמי (Geography of Claudius Ptolemy, ניו יורק 1932) עמ' 36, 41, 158. ונראה שהיא העיר Kotaraja בצפון של האי סומטרה, שהיא ממוקמת 8.58° דרום, ו 116.42° מזרח, וזה גם מתאים למיקומה על מפת בטלמיוס (תלמי). ומסיק הר"ב שם: "אנחנו עשינו את החישוב לפי סוף הישוב האמיתי מצפון לקו המשווה, שהם איי יפן. חישוב זה מתאים למרכז הישוב של תלמי (למעלה)". עכ"ל.

3. בעמ' א'פ מייחס ביאור בדברי הכוזרי והרז"ה, שגבול היום מתחיל מארץ ישראל רק ל"דברים לא מדויקים" שכתב בספר "נחמד ונעים". אך הר"ב אינו מתייחס כלל לחבל נביאים קמאי¹⁶ ובתראי שביארו כן דעתם כמבואר ב"משפט לקו" אותיות לה, לו. וכן אינו מתייחס לכל האריכות באות לט להוכיח שאכן כן היא דעתם¹⁷. ולענין דעת היסוד עולם ראה לעיל אות א.
4. הר"ב כותב שלדעת הראב"ד והרז"ה וכו' מפורש שיש ישוב מזרחה מקו היום (עמ' א'פא, א'פג). אך נעלם ממנו "משפט הקו" אות לט מס' 2, 3, 10 – שאם גבול היום מתחיל מא"י, אזי בדיוק בקצה המזרח [לפי מושגם] יש איחור י"ח שעות מירושלים,

אך דבריו מופרכים מיניה וביה, שהרי איי יפן הם צפונה מ°30, וא"כ לא ייתכן כלל ששם קצה המזרח של תלמי קרוב לעיר קטיגרה הנ"ל – בין אם היא צפון מקו המשווה ובין אם היא דרומה. ולפי עיון במפת העולם לפנינו, ברור שהעיר היא במלזיה או באי סומטרה, וכמו שנראה ממפות שבספר תלמי בפתיחה 87 – ושם הוא מחובר לקצה דרום-מזרח אסיה. ועוד בספרו של תלמי יש נתונים בנפרד על האיים – אך אין שום נתונים על האיים הרבים למזרחו של מלזיה – ומכאן שאיזור זה נחשב כקצה המזרח של בטלמיס (וכ"כ בבריטניקה The exploration of the Old World (from European exploration) - The exploration of the coastlines of the Indian Ocean and the China Sea – וכמו שמופיע שם מלאיה בקצה המזרח של מפת אידריזי (דלא כהמצאת הר"ב בהע' 12, שאין לה על מה להסתמך, שאידריזי השמיט בכוונה ארצות סוף המזרח – אך ארצות האלו לא נודעו במערב עד תקופת מחקרי ארץ – ראה נספח המפות בסוף "משפט לקו") – עי' ב"משפט לקו" עמ' א'מג ובמפה ומה הוער שם באות סב. ומה עוד שלפי תלמי, שפך נהר הגנגז (Ganges) נמצא 77.5° מירושלים בעוד שהוא רק 56.67°. הרי לפי יחס זה, קצה המזרח של תלמי שהוא כ°113 מירושלים, נמצא לפחות עשרות מעלות מערבה ממזרח יפן.

מן הענין להעתיק מה שכתב הר"ב במהדורא קמא (שלא נדפס) כהמשך ישר לדבריו בעמ' א'עא בסוף הפיסקא אמנם: "וביותר צ"ע, שמוכח שהחכם הקדמון תלמי לא הכיר נכון את העובדות הפשוטות אודות סין, בחלוקת האקלימים שלו (הובאה ב"צורת הארץ" להראב"ח ש"ג פ"ז) סין אינה ממוקמת שם במקום הנכון כלל (כאן שייך ליון הע' 24) לקווי הרוחב [מקומה בין קו המשווה לצפון] אע"פ שזה חישוב קל כמבואר לעיל, וגם מוכח שלא ידע את גודלה כלל". ובהע' 24 שם כתב: "בס' צורת הארץ (שער ג פתח ז) כתב הראב"ח (ומקורו התוכן תלמי) שרוב ארץ סין נמצאת בפלך השני [עד 24 מעלות לצפון] ו"קצת ארץ סין" בפלך השלישי [עד 30.5 מעלות לצפון]. ואין זה נכון כלל, אלא קצת מאד של ארץ סין בפלך השני ועיקר ארץ סין בפלך השלישי, הרביעי, החמישי, השישי, והשביעי [שהוא עד 48 מעלות צפונה (גם זה משגיגות של הר"ב ראה אלכינו הע' 37)]". עכ"ל. הרי פי הר"ב עצמו העיד שתלמי לא הכיר אפילו את החלק המערבי של סין, וגם מזה נשמע שהוא לא הכיר כלל את איזור שנגחאי ויפן שהיה אלפי קילומטר מזרחה מסוף טבלאותיו [ומפותיו], עמוק לתוך האוקיינוס לפי מושגי הקדמונים. אכן דברים אלו מהווים סתירה להנחות הר"ב במאמרו כאן, ומסתבר שלכן נשמטו ממאמרו הנדפס. ועי' לקמן הע' 23 ואות יב מס' 5.

¹⁶ וכן מבואר בתמצית דברי הכוזרי כפי שסיכמם הראב"ד בהשגה השניה. שמה לא מוזכר שהימים מתחילים מהמזרח. ועוד קושיתו עליהם שאפילו נולד אחר חצות בירושלים יהיה יום ולילה מן החדש, אינו מובן אא"כ הראב"ד הבין שהיום אינו מתחיל בקצה המזרח אלא מערבה ממנו (כמו שנתקשה בזה הר"ב עצמו בעמ' א'פא – אלא שבתירוצו נתבלבל בין כיוון מערב למזרח, ותשובתו נשאר מעל כדלקמן הע' 18). ועי' לקמן הע' 39 וב"משפט לקו" אות לט מס' 10.

¹⁷ צ"ע אם שייך הסבר החזו"א של טפל בדעת הרז"ה (ראה קונטרס החזו"א ח"א סק"ב ד"ה ועוד וב"משפט לקו" אות לט מס' 1), אחרי שנתברר שדעת הרז"ה ככל הקדמונים שיש רק חצי עולם יבשה והחצי השני מים – ו"ישוב התחתון" אינו קיים כלל. ואכמ"ל.

ולצד מערב עוד יותר [וזהו כוונת הראב"ד דלא כמו שהתבלבל הר"ב בין כיוון מזרח מערב¹⁸] – ולא נזכרו כלל בדבריהם ישוב ויושבים למזרח הקו.

5. שיטת ראב"ח הנשיא מערף לו רק הדיין רבי חסאן (א'סח). אך אינו לוקח בחשבון מה שכתב היסוד עולם במאמר ב' פרק יז (לה ע"ב טור א' הביאו הר"ב בהע' 20 שם): "...כמו שאמרו המשכילים ר' חסאן הדיין ז"ל והרב ר' יצחק בר ברוך ז"ל [ראה אות יב מס' 6] והרב ר' אברהם ב"ר חייא ז"ל וכמה אחרים עוד זולתם וכמו שהסכימו ע"ז חכמי האומות... שכל אלה הם המסכימים כאחד ואומרים שבקצה המזרח יתחיל כל יום ויום...". הרי כאן ג' דעות וכמה אחרים הרי עוד ג' לפחות – סה"כ לפחות 6 דעות כדברי הראב"ח – יותר מה 5 הדעות שהר"ב טוען שהולכות בשיטת הכוזרי והרז"ה. והתשב"ץ (ע"י משפט לקו סוף אות לט) מסתפק אם גבול היום מתחיל מהמזרח או מא"י. וע"י לקמן אות יט שהר"ב מוציא את היסוד עולם מכלל הדעות האלו – אך באמת יש לצרף גם את דעתו לסוברים שהיום מתחיל בקצה המזרח וכמו שכתבו החזו"א והגרא"ז מלצר [ראה באורך במשפט לקו אותיות טז, יז]. הרי ששיטת הראב"ח איננה "שיטה יחידאה" שאין צריך לחוש לה – אלא שמ"מ מעולם לא נתכוון לגבולות שהר"ב מנסה לייחס אליו [כלקמן אות יט].

6. בהע' 50 בענין דעת הריטב"א והר"ן, הביא הר"ב ממשפט לקו הע' 80 – אך אינו מתייחס לדברי הלחם משנה ומהר"ם אלשקר המובאים שם, שהכריחו דלא כר"ת ממה דקיי"ל כחכמי האומות. ע"ש. גם התעלם שם מההערה הנ"ל, ממה שמבואר בדברי חידושי הריטב"א והר"ן בסוגיא דר"ה דף כה, כהירושלמי דלא כהרז"ה. וע"ש עוד בהע' 80 באורך, שיש עוד דברים שהר"ב התעלם מהם¹⁹.

7. טענת הכותב: "כל דברי הראשונים הנ"ל על אורך הישוב 180° ... אין להם שום דמיון אל מציאות לפי המפות של ימינו", אינה מדוקדקת. אדרבה, לפי ההגדרות של תלמי ושל הראב"ח בהגדרת "הישוב", המציאות הידועה לנו היום תואמת ביותר! (עמ' א'ע). אך דבריו אלו אין להם שום כיסוי – מכיון שאצל כל הקדמונים בין גוים ובין יהודים להבדיל, חצי השני של העולם היה שקוע במים – ועוד אין 180° שלהם תואמות כלל את ה 180° שלנו! ראה לקמן אות יג מס' 4 ומשפט לקו אותיות א, ג.

¹⁸ ע"ש בעמ' א'פב שתירץ שלמזרח קו התאריך הלבנה נראית כשעה ויותר לפני הלילה – ולא התבונן שלמזרח מתאחר ולמערב מקדים.

¹⁹ ומה שכתב בהע' 50 שקושיא מעיקרא ליתא, והביא מהרי"ד. לא שייך כאן כלל. כי לפי מה שנקטו הריטב"א והר"ן כחכמי ישראל [וכדעת ר"ת שהאמת כדבריהם] – הרי כל הסברו של הרז"ה ליתא, ואי אפשר להכניסו בשיטת חכמי ישראל. דוק היטיב ואכמ"ל.

8. בהע' 45 טען נגד הוכחת הכותב שקו התאריך הוא ישר (ע"ש) – אך בלי להתייחס לכל דבריו ב"משפט לקו" אותיות ו' – ט'²⁰.

דברים מפורשים וקביעות נחרצות במשנת הר"ב

יב. בעיניו של הר"ב, חידושיהם הם מפורשים וקביעותיו ברורות. אכן אצל גדולי הדורות שלפניו, הדברים לא הובנו כמפורשים, וקביעותיו הנחרצות בפשיטות לא נחשבו כברורות – ואדרבא איפכא מסתברא, וערביה ערבא בעי.

1. "...דעתו של הכותב היא הוראה להלכה²¹ [שבכללו דיני כריתות וסקילה של שבת] נגד דעת רבותינו הראשונים ז"ל. [ואף שלפי ההסתכלות השטחית היה מקום לטעון כדבריו בדעת הראב"ח ובדעת היסוד עולם, אמנם הבאנו לקמן מדבריהם המפורשים שלא ניתן לומר כדעתו. חולק על הראשונים בשוגג אף הוא בכלל חולק על הראשונים]. (סוף הע' 1). אך לא מפיו חיו הראשונים, ודבריהם מפורשים בענין אחר – ראה לקמן אות יט ואות יז מס' 4.

2. "אכן דעת התוכנים [היהודים עכ"פ] מימות תלמי עד סוף תקופת הראשונים היתה אחידה כדעת תלמי שמרכז הישוב כשעה וחצי למזרח ארץ ישראל". (עמ' א"ס). אך לא כן דעת הראב"ע הרשב"ץ ומהר"ם חלאווה¹³, [וכן מוכח דעת הרמב"ן ועוד שגן עדן נמצא בסוף מזרח הישוב בהודו ("משפט לקו" אות יב)]. ודעת הכוזרי והרז"ה בהדיא שקצה המזרח נמצא שש שעות מזרחה לא"י [ועי' לעיל אות יא מס' 1, 2]. ולא עוד אלא שלפי החזו"א ואחרים [וכן כתב הר"ב עצמו], הראב"ד [מבחינה מעשית²² אע"פ שלא הסכים לביאור הגמ' – ראה דברי הר"ב בעמ' א"פא ובהע' 20], והריטב"א והר"ן הסכימו לרז"ה ולא השיגו על "הקביעה המוטעת" "כאמונת הנוצרים" על ירושלים כמרכז הישוב. וכן האוצר נחמד והחזו"א ביארו את הכוזרי והרז"ה כפי "האמונה הנוצרית". ולא עוד אלא עוד יותר ממה שהיה מקובל טבורו של תלמי, היה מקובל שאורך הישוב הוא י"ב שעות [ראה משפט הקו אות ג באורך], ולפי הר"ב בביאור הכוזרי יש הרבה פחות מי"ב שעות! [ראה לקמן אות יג מס' 1 ולעיל אות ה טענה ג' ותשובתה בצידה].

3. בעמ' א'נט, א'ס, א'סא, א'סד, א'סו מבואר שלא היו שום מפות העולם בזמן הכוזרי – אפילו מעין מפות ליארדו הלא מדוייקות (חוץ מאולי מפות ע"פ בטלמיוס²³), ומפת

²⁰ ועוד לפי דברי הר"ב עצמו בעמ' א'סח [שהקו מוגדר ע"פ השקיעה בקצה המזרח], א'עב, א'עג [שחלק מסיביר נמצא "חוץ לישוב"], מבואר שדעת הראב"ח שהקו הוא ישר. והרי להחזו"א דעת הכוזרי והרז"ה שזה לראב"ח וסייעתיה.

²¹ הכותב לא העמיד את עצמו בשער בת רבים, כמורה הוראות לדור [כהר"ב שמסכם "דינים העולים" (עמ' א'צג)] – אלא כמברר נושא בפני כל יודעי דת ודין.

²² אך ראה מה שכתבנו בהע' 39.

²³ בהע' 11 כתב שלא היו קיימות מפות של תלמי – אלא מפות ששורטטו על יסוד נתוני ספר הג'אוגרפיה שלו. אך באמת אין זה נכון – שלא ייתכן כלל לשרטט מפות רק על יסוד הנתונים האלו, מכיון שאי אפשר לדעת מה הם

אידריזי (אידריסי) היתה מפת העולם הראשונה! ובודאי שלא היו מפות עם ירושלים באמצע הישוב. עכת"ד. אך הר"ב אינו מתמודד עם הנאמר במשפט לקו במפורש שלא כדבריו [ע"ש בהע' 36, 42 ובאורך באותיות י' – יד שהוכח שמושג הודו כקצה המזרח היה מושג מפורסם אצל הקדמונים, ואף אצל חז"ל, ואף הוצגו שיחזורי מפות עולם קדמוניות, ומושג קצה המזרח בהודו עדיין היה קיים במפות ליארדו וכיוצא בו כ-300 שנה אחרי הרז"ה. ועוד הוצג לעין כל, שמעלות האורך בכל הקדמונים הן מופרזות, ומכאן מוכח שכוונת הרז"ה ב"קצה המזרח" היא להודו – ולענין זה אין זה משנה אם ירושלים היא אמצע הישוב או לא]. אכן היו קיימות במערב אירופה מפות עולם לפני אידריזי בדומה למפת ליארדו [כדלעיל אות ה ובמפה שם] – אע"פ שלא היו "מדעיות"²⁴ – אך גם מפות ליארדו אינן "מדעיות", ומ"מ מפות אלו נותנות תמונה סבירה של המושגים הג'יאוגרפים המקובלים של זמנם [וכ"ש בזמן הכוזרי והרז"ה, שהרי עם הזמן המפות משתכללות] המפורטים כנ"ל. ועי' לעיל הע' 13.

4. מפורש היטיב שקו התאריך בפועל הוא שש שעות למזרח מירושלים ונלא בארץ ישראל כטענת הכותב] (עמ' א'עז). ובעמ' א'פ כתב: "כך מפורש בס' יסוד עולם, ואין דבריו ודברי ספר הכוזרי והרז"ה משתנים מחמת דברים לא מדויקים שכתב בס' "נחמד ונעים". וחבל שהכותב תפס את דבריו כעיקר, ולא דקדק מה מפורש במקורות. עכ"ל. אך ביסוד עולם כתב "וכל השיבוש והבלבול הזה אירע להם לפי שסברו כי התחלת קריאת כל יום מימי השבוע הוא ממקום אחר זולתי מקצה המזרח" (לו ע"א טור ב') ועי' לעיל אות א.

5. בעמ' א'סב, א'סה טוען הר"ב שלא יתכן שקצה המזרח של רז"ה הוא הודו, שהרי הרז"ה כתב שהוא נמצא בפלך (האקלים) הרביעי – "כאשר ארץ הודו איננה נמצאת

צורות גבולות הארצות והימים, ומקומות ההרים והנהרות – אלא ודאי השתמשו במפות שלפניהם בנוסף לנתונים. וקרוב הדבר שהמפות שנשתמשו בהן היו העתקים של מפות תלמי, או מפות שהתבססו על מפותיו. בכל אופן אין זה משנה. המפות שמופיעות יחד עם ספרו של תלמי, נותנות תמונה די מדוייקת של העולם כפי מושגי ג'אוגרפי זמנם, ובודאי הן נותנות תמונה די קרובה למפותיו, ושקצה המזרח נחשב להרבה לפני איזור שנגחאי – באיזור מלזיה. ועי' לעיל הע' 15. שוב הגיע לידי ספרו של בטלמיוס בתרגום האנגלי (ראה לעיל הע' 15), ובהקדמת המולי"ם שם עמ' 6 כתבו שהמפות האזוריות המופיעות בכתבי יד של ספרו, מקורן בבטלמיוס עצמו.

²⁴ ראה אינציקלופדיה בריטניקה ערך portolan chart, ערך History of cartography (from map), ערך Cartography, ערך The portolano - Marine charts (from navigation). The portolano - Marine charts (from navigation) (Free Encyclopedia), ערך Early world maps, ששם מפורטות מפות עולם שקדמו לאידריזי – ואינן רק סמלים כמוצג ע"י הר"ב בעמ' א"ס. ראה תחת הערך הנ"ל תת-ערך Cosmas Indicopleustes' map (6th century) ותת-ערך Isidore of Sevilla's *T and O map* (c. 636), ותת ערך Cotton world Anglo-Saxon map, ועי' לעיל אות ה ובמפה שם. הר"ב עצמו שלח להכותב (בדוא"ל מ"ח כסלו תשע"ח) חלק מהערך הנ"ל, ואיך לא ראה החומר המפורש הנ"ל הכלול בו? בקיצור במחכ"ת, אין הר"ב שולט בחומר שמביא וקורא, ואינו יורד לעומקו, ולכן מסקנותיו שגויות. ואכמ"ל.

בפלך הרביעי כלל²⁵. עכ"ל. אך בעמ' א'סב כתב הר"ב "והרי בחלוקת הפלכים של תלמי, נמצאת ארץ ישראל בפלך הרביעי". עכ"ל. ובכן המעיין במפה העולמית של תלמי (פתיחה 63), אכן הודו נמצאת גם באקלים הרביעי, ואף בגוף הספר בפתיחה 51 מונה תלמי מקומות ונהרות של הודו עד נהר הגנג'י (Ganges) עד רוחב 37° – והרי ירושלים נמצאת כ- 32° צפון. ולא עוד אלא גם במפת ליארדו (ב"משפט לקו" אות ט'), גבול הודו נמצא מול ירושלים. ולא עוד אלא יקשה לעצמו, שהרי לדברי הראב"ח סין לא נמצאת בפלך הרביעי כלל – עי' סוף הע' 15.

6. וע"ע על היסוד עולם שצירף גם את דעתו של רבינו יצחק ב"ר ברוך כמסכים לדעת הראב"ח "שבקצה מזרח יתחיל כל יום ויום", שהרי אין זה מבואר כלל בדבריו המובאים בס' העיבור... (הע' 20). דברי היסוד עולם [שהר"ב לא ציין מקומם] נמצאים במאמר שני פרק יז (לה ע"ב טור א'), וספר העיבור במאמר ב' שער ז'. אך מי סיפר להר"ב שדברי הרב יצחק ב"ר ברוך בענין התחלת היום לקוחים מביאורו על "מולד זקן" שם – הרי הראב"ח ראה את כל חיבורו כמבואר שם בשער הששי, ואף עיקר דברי הראב"ח שעליו מתבסס הר"ב לא נמצא בביאור סוגית מולד זקן.

"טעיות" הראשונים והאחרונים, ו"נקיטה" כאמונה נוצרית ח'ו

יג. דברים ידועים לבקיאיים בהיסטורית מחקרי תבל, שהג'אוגרפים הקדמונים לקו בחוסר ידיעות²⁶, וחוסר יכולת למדוד מרחקי העולם במעלות – ובפרט במעלות אורך – מחוסר כלים העומדים לרשותם [הדברים מוצגים לעין כל רואה במפות שבסוף "משפט לקו", המציגות קו אורך ורוחב וצורות הארצות – ואף הר"ב עצמו הודה בזה כדלקמן אות יד ואות יז ואות יח], ובכן כמובן הראשונים סמכו על המקובלות בזמנם, והעתיקו מידות מקומות וערים שונות כמקובל במקומם ובזמנם – ואין זה גורע מכבודם, כי אין לדיין אלא מה שענינו רואות, ואינו רואה אלא המקובל כמוסמך בזמנו. אבל חלילה וחלילה לכתוב על הראשונים שהם טעו, ולא ידעו מהמקובל בזמנם, ולא עוד אלא [לדברי הר"ב] השכילו להגיע לדיוק מדהים למרחק קצה

²⁵ מן הענין להזכיר, שפקיסטן ואפגניסטן של היום (שנוצרו ע"י חלוקה שחילקה האימפריה הבריטית), בתקופת הכוזרי והרוז"ה היו חלק מהודו. ואורכי ורוחבי העיירות בטבלאות ומפות העתיקות השתבשו מאד. אצל אידריזי באפגניסטן של היום, העיר קאבול (Kabul) נמצאת כ- 28.5° צפונה (במקום 35°) וכ- 112° מן המערב, וקאנדאהאר (Kandahār) כ- 27° צפונה במקום כ- 32° וכ- 107° מן המערב. שתיהן נמצאות על מפות היום מול א"י באותו רוחב, אע"פ שאצל אידריזי נמצאות דרומה מא"י באקלים השני, בעוד שא"י נמצאת אצלו באקלים השלישי. עכ"פ רואים ממפה של אידריזי עד כמה קשה להוכיח שהודו לא נמצאת בקצה המזרח בפלך הרביעי אצל הרוז"ה – ומה עוד שאיננו יודעים גבולות האקלימים המקובלים אצל הרוז"ה, ולא רוחב גבול הצפוני של הודו לפי מושגיו.

²⁶ ועי' קידושין עא ע"ב עד היכן הוא בבל וברש"י ותוס', שא"י דרומה מבבל והפרת מושך צפונה וכו' – והרי לפנינו הוא הפוך שהפרת מושך מצפון לדרום וכו'. ועי' גם תוס' בכורות מד ע"ב ד"ה לא ורש"י ש שבת סה ע"ב. ועי' עוד הערותינו במשפט לקו 5, 45, 46, 52 והע' 93 (המתחלת בעמ' א'ב עם המפה – וציון "93" חסר מחמת טעות הדפוס).

המזרח מצד אחד, אך מצד שני מייחס להם טעיות נוראיות – וכל זה על מנת כביכול להצדיק את שיטתם, ולפרש אותם חוץ ממשמעותם. בודאי אין צורך להאריך על חומר העניין לייחס טעיות לראשונים, ומה עוד שנפקא מינה הלכה למעשה, כשמייחסים להם שינויי מרחק שלא נתכוונו עליהם.

והנה במקום להבין את הראשונים על רקע הידיעות המוטעות המקובלות על בני דורם כותב הר"ב:

1. "אמנם הרז"ה טעה במציאות במה שקבע את חוף האוקיינוס למערב [בפלך הרביעי] שהוא 90 מעלות ממערב לירושלים". (הע' 13). ובהע' 19: "ואף שטעה הרז"ה טעות גדולה במה שקבע שחוף האוקיינוס למערב הוא 90 מעלות מירושלים...".
2. "...הטעויות של הרז"ה שאין בהן שום נפקותא כלל לדינא³¹, והיינו המרחק המופרז שנוקט לאוקיינוס ממערב, וטעות היסטורית שמלכות פרס כבשה עד האוקיינוס למזרח²⁷. על סמך טעויות "סיפור דברים" אלו, הוא [הכותב] מסיק שהרז"ה טעה היכן חקו התאריך לדינא וממילא שיטתו בטילה..." (הע' 15). עכ"ל. אך בכאן הביא מדברי הכותב חוץ להקשרם (כדלעיל אות ט), ועוד נתבלבל בדבריו כאן בענין המערב והמזרח – שהרי הכותב נקט שלכוזרי ורז"ה היום מתחיל מא"י, ואין זה נוגע לא למרחק המזרח ולא למרחק המערב אלא לפי דעת החזו"א וסייעתיה בביאור שיטתם [עי' לעיל אות ח].
3. "אכן כתב הרז"ה מדידה מוטעית במרחק בין ירושלים לבבל, ומציין מקורו: "ובעלי המחקר חקרו על אורך הנמצא..." (הע' 7)³².
4. שי"ל שטעות הרז"ה היה מפני שסמך על תרגום הכוזרי של רבי יהודה אבן תבון שסטה מהתרגום המדוקדק, ואולי סבר כדעה שירושלים נמצאת במרכז הישוב. (א'סט והע' 13). אך כל פלפולו של הר"ב נפל בבירא, שהרי כתב הרחיד"א בשם הגדולים ערך רבינו זרחיה, שחיבר את ספר המאור בשנת תתק"י – ואילו תרגום ר"י אבן תיבון נעשה בשנת תתקכ"ז [כאשר מופיע בשער הספר] כמו שהר"ב עצמו כתב שם. ועוד האמת היא, שהרז"ה נולד בגירונה שבספרד תחת שלטון הערבים, והכיר שפתם, וראה ספר הכוזרי במקורו הערבי – ואכן אין שום עקבות של מטבעות לשון של תרגום ר"י אבן תיבון בדבריו [כמו שיש בכתוב שם של הראב"ד]²⁸. ומבואר א"כ שהרז"ה עצמו הבין מהכוזרי

²⁷ הרי לפי זה, נסתר פירושו של "לדידן" בגמרא! – ולמה שתקו גם הריטב"א והר"ן – אבל אם נתכוון לגבול הודו אתי שפיר, שמלכות פרס הגיעה לשם.

²⁸ ומה עוד שרבי יהודה אבן תבון אינו זקוק להסכמת הר"ב לתרגומו הערבי – הוא הכיר את השפה "לא פחות" מהר"ב, וכן אין ספק שגם את הענין הבין "לא פחות" מהר"ב. ואכן לדברי הר"ב (עמ' א'עח ובהע' 34) נראה שהיסוד עולם תרגם בעצמו ספר הכוזרי מערבית, והוא עצמו העתיק תרגום הכוזרי "כמו באמצע הישוב" שלדעת הר"ב (עמ' א'סב) פירושו שאינה האמצע ממש. אך באמת ביסוד עולם עצמו בסמוך (לו ע"א טור א') מפורש שלדעת הכוזרי והרז"ה יום השבת נכנס לקצה המערב ו' שעות אחרי ירושלים או טבור הארץ. ועל כרחק זה דלא כהר"ב, שגם אם נייחס את שימוש הלשון "טבור הארץ" כלפי שיטת הכוזרי, הרי אין זה ו' שעות מהמערב, כיון

במקורו, שירושלים נמצאת באמצע הישוב ו' שעות מכאן ומכאן, וי"ב שעות הנותרות הן מי האוקיינוס. נמצא הר"ב ב"תרגומו המדוקדק" ובהבנתו על פיו, חולק על הרז"ה בהבנת הכוזרי!

5. הע' 35: "יש לענ"ד כאן אי דיוק בתרגום של ר"י אבן תבון [והמתרגמים אחריו]", וכ"כ בהע' 52. ובעמ' א'סד: "שסברתו מבוארת היטב מתוך הספר לאחר סילוק האי-דיוקים של התרגום". אך באמת הר"ב הוא זה שמשבש סברת הכוזרי בתרגומו "המדויק" ובנוסחו "המוגה". ראה לקמן אות יט מס' 2.

6. ומה שתמהו הרבנים על סברת הראשונים, היא בעיקר משום שלא הבינו את סברתם, והוא מחמת התרגום מערבית הלא מדוקדק של ס' הכוזרי, וכן מחמת הפירוש המוטעה של המפרשים בלשונו "קוטרים" (עי' לקמן). עכ"ל. (עמ' א'נה, א'נט). – אך דברי הר"ב על פירוש 'המוטעה' של מפרשי הכוזרי ביחס ללשון "קוטרים" של הכוזרי (המבואר לקמיה בהע' 33), אינם נכונים. המעיין בדבריהם (בדפוס ווארשא דף לב ע"א), יראה בהדיא שהבינו על נכון משמעות תיבת "קוטר", ולא פירשו משמעותו כ"רבע" כלשונות הלטיניות.

7. "וואף בדברי ר"י בן מחר"ם חלאוה, נראה שיש להגיה "ס"ה" מעלות במקום "פ"ה" מעלות שאם לא כן אינו מכוון לשום דעה" (סוף הע' 13). אף שלשון רבי יהודה היא "שמונים וחמש מעלות" (הועתק במשפט לקו אות ב') – מפני שאינו מתאים לשיטתו, הר"ב מוכן להניח 1. שבמקור היה כתוב ס"ה 2. ואח"כ שובש לפ"ה. 3. ואח"כ המעתיק העתיקו מלא ל"שמונים וחמש מעלות".

8. "אכן השיטה הקובעת את ירושלים במרכז העולם לא חיתה שיטה של תוכנים כלל, אלא אמונה דתית נוצרית". (סוף הע' 11). כאן משתמש ב"קנאות" נגד האמונה הנוצרית,

שלדברי הר"ב אין י"ב שעות של ישוב לכוזרי, וממילא טבור הארץ הוא פחות מו' שעות מהמערב [וראה "משפט לקו" סוף הע' 55].

ובאמת מדברי הכוזרי עצמו מוכח שיש ו' שעות למערב. וז"ל ע"פ אבן שמואל: "ואל תטען עלי ממה שחכמים אחדים קובעים את ראשית השבוע ביום הששי בשעה שהיא חצות היום (וכן תרגם ר"י אבן תיבון ור"י שילת) בקצה המערבי של הארץ הנושבת כי היא היא שעת שקיעת החמה בארץ ישראל". עכ"ל. הנה כבר העיר האוצר נחמד (כו ע"ב) כי נחלקו חכמי האומות ממת' מתחיל היום: מערב, מבוקר, מחצות הלילה או מחצות היום (כאשר האריך בזה הראב"ח בספר העבור מאמר א' שער ט'). כאן הכוזרי מתייחס לשיטה שמונה מחצות היום מסוף המערב, וא"כ על כרחך גם אם נחליף "חצות היום" ל"אמצע היום" (כתרגום קאפח), הכוונה היא לחצות היום, ולא סתם שעה שבין חצות לערב – שאין כזה שיטה. וגם אילו היתה שיטה כזאת, מנא ליה לכוזרי שאותה שעה שלא נקב שעתו, היא שעת השקיעה בא"י? ועוד סתם שעה ביניים, אינו מקור של ההתחלה, ואם זה מתאים לשקיעה בא"י, על כרחך כוונתם למנות משקיעת א"י או מחצות לילה בקצה המזרח – ובדאי אין כן כוונת הכוזרי [ועי' לעיל סוף אות ב]. סוף סוף הר"ב הוא דלא דק, ולא ירד לדעת הכוזרי – והמתרגמים שפיר עבדו שתרגמו לפי הענין. ועוד לפי הר"ב יוצא שהכוזרי חולק על המוסכם בכל הראשונים שאורך הישוב הוא י"ב שעות ("משפט לקו" אות ג').

כדי להוכיח את "טעות הרז"ה" שממקם את ירושלים במרכז הישוב. אך הרז"ה הבין כן בעצמו מהמקור הערבי של הכוזרי וכן"ל. ועי' לעיל אות יב.

9. ובכן הר"ב גוזר בצורה נחרצת שדברי חז"ל על היות ירושלים בטבור הארץ, אין הכוונה מבחינה ג'יאוגרפית (עמ' א'סב) בניגוד להמפורש בראשונים, חשב האפוד (ישורון ט' עמ' תקעח: ושם מפורש שהכוונה לכיוון מזרח ומערב – אלא שפירשו לענין גבול המזרחי של א"י), אוצר נחמד (יט ע"ב בהקדמה הז') וחזו"א (באיגרת להגרא"ז מלצר אות ג' הובא במשפט לקו אות טז), ועי' במשפט לקו אות יא שכן מבואר ע"פ הגמ' במגילה טו ע"ב ע"ש ובראשונים המצויינים שם הע' 39, 65, 67. ועי' לעיל הע' 13.

10. דעה היחודית של היסוד עולם [שנשתבשו הרבה להביא בשמו שיטות שלא אמר כלל וכלל] (עמ' א'סח). עכ"ל. הנה בכלל ה"הרבה" הם החזו"א והגרא"ז מלצר, שגם מהם לא חסך שבט לשונו. ועי' לקמן אות יט.

דחיה כלאחר יד של עדיות ונתוני הקדמונים

יד. כתב הר"ב בעמ' א'סו: "בכלל, אינו מבין את החוה אמינא של הכותב, בשני מאמריו, בהתייחסו למרחקים ממזרח למערב שנקטו הקדמונים בין הערים והארצות השונות, כאילו היו אמורים להיות כל המרחקים שנקטו הקדמונים ממזרח למערב להיות מדויקים... ופשוט ביותר שאין מקום לתלות שהראשונים... או אף בר-דעת, יתייחסו למרחקים הנ"ל כמידע אמין לקבוע הלכה על פיו". עכ"ל. אך עי' דבריו בעמ' א'עא והע' 18, ושם מבואר להיפך! [ועי' בהע' 56 שלו ולקמן אות יז]. שוב ראיתי בספרו של בטלמיוס בראש הספר השני, שכתב ביחס לאורכי ורוחבי המקומות הידועים היטיב – שבערך הם נכונים, הואיל ויש להם מסורת ממושכת בלי שינוי. עוד כתב הר"ב: "ועוד תמוה ביותר מה שעוד מפליג הכותב (אות יד): "חשוב פשוט מראה שכל מעלה של רז"ה הוא כחצי מעלה שלנו", כאילו היתה לרז"ה שיטה עקבית ומדוקדקת לטעות במחצה במדידת מזרח למערב. אין שום טעם כלל לטעות עקבית ומדוקדקת כזו". עכ"ל ע"ש.

הר"ב מביא מ"משפט לקו" אות יד, ומתעלם מהמבואר ב"משפט לקו" אות ב': "בנספח בסוף [מאות נג והלאה] הבאנו מדידות הקדמונים [הן יהודים והן גוים להבדיל] במעלות אורך (מזרח ומערב) או שעות מתורגמות למעלות. הצד השווה שבהן הוא, שבכולן אורך המעלה (או השעה) הוא מופרז – מכשליש יותר עד כפליים ויותר מארכו האמיתי. יש כאן טעות שיטתית באורך המעלה (או השעה), שחוזרת על עצמה לאורך הדרך מקצה המערב עד ירושלים, והטעיות מופרזות עוד יותר מירושלים למזרח". עכ"ל. ומבואר שם בהע' 5 שהטעיות לא נבעו מחמת "שיטה" להקטין את המעלות, אלא בשגגה מחמת הקושיים למדוד בכלים המוגבלים שבידיהם [כמ"ש הר"ב בעצמו בעמ' א'עא], שגרמו לעיוות ו"הקטנות המעלות" ביחס פחות או יותר קבוע. בזמנו הכותב הצביע לר"ב על ההערה הנ"ל, ואף הסביר לו את הדברים בע"פ, ואף שלח לו את הטבלאות המפורטות עם הנתונים הרבים והמפורטים

של הרבה קדמונים, שאינם נותנים מקום לנטות ימין ושמאול כלפי הקביעה של הקטנה סדרתית של המעלות אצל הקדמונים¹⁴. הר"ב גם מתעלם ממה שהוכח במשפט הקו אותיות י' – יד בענין קצה המזרח בגבול הודו.

למרות כל הנ"ל, במחנה קולמוס, הר"ב דוחה את הדברים כתמוהים ומופרכים אצל כל בר-דעת, שהקדמונים סמכו להלכה על מדידותיהם [המקובלות בימיהם] – ומעדיף לקרוא "טועה" על הרז"ה כנ"ל אות יג. אך לא מפי הר"ב חיו הקדמונים, והאמינו שמדידותיהם היו מדוייקות²⁹ כמבואר בדברי היסוד עולם המובאים במשפט לקו הע' 65 ובאורך ביסוד עולם מאמר ד' פרק ז', שהאריך להוכיח שהמולדות מיוסדות על "טבור הארץ", וביקש שם חשבונות רבים מדוקדקים התלויים על מדידות אורך מדוייקים, ועל פי יסוד זה באר את סוגיית מולד זקן בחשבון מדוייק שם בפרק ח'. ועי' שם גם בהע' 61 מדברי הרמב"ם, ובהע' 13. וכן הראב"ח (מאמר ב' פרק ז') והתשב"ץ חלק א' סי' קה סמכו בביאור סוגית מולד זקן ע"פ המדידות המקובלות, ש"לדידהו" פירושו יושבי המערב שארץ ישראל הוא בכללם. וכן הרד"ק והאברבנאל בישעיה מט, יב פירשו הפסוק שא"י נמצאת בחלקו המערבי של הישוב – שוב ע"פ המדידות המקובלות. ובכלל אטו בשופטני עסקינן שהקדמונים [בין גוים ובין יהודים להבדיל³⁰], טרחו לציין מידות האורך בפרוטרוט ובדיוק של חלקי מעלה – אילו סברו שאין מידות האלו אפילו קרובים לאמת.

ומכאן שכל גבולות היום שהציג הר"ב כגבולות הראשונים ע"פ מידות המעלות שעל מפותינו, מעולם לא נתכוונו עליהם.

ההתייחסות לדברי החזו"א

טו. הר"ב נראה בראש מאמרו כבא לקנאות קנאת החזו"א, ולהצדיקו לעומת דעת הכותב. אלא שלמעשה הר"ב חולק על החזו"א בהרבה מקומות ולפעמים בפשיטות ובצורה נחרצת, ובהרבה מקומות בלי להזכירו [ולפעמים מזכירו כמו בהע' 36, 37, עמ' א'פ]. לדברי הר"ב (בהע' 60) הוא חולק עליו רק בביאורי הראשונים שאין בהם נפק"מ להלכה – אלא שהמעייין בדבריו (ראה עמ' א'סח) יראה שחולק עליו בהלכה באשר לשיטת הראב"ח, רבי יצחק בר ברוך, רבי חסאן הדיין והיסוד עולם [כפי שהחזו"א מסכם שיטתם במכתב הראשון שבסוף קונטרס י"ח שעות], וגם חולק עליו גם בעיקר יסודותיו שעליהם בנה החזו"א שיטתו, וממילא שהם נפק"מ להלכה.

²⁹ בכלל טענת הר"ב היא מגוכחת. הרי גם אם הכירו שמדידותיהן לא היו מדוייקות, מ"מ ודאי הן נותנות איזשהו מושג של מרחקים המקובלים בזמנם, ומידותיהם היו מספיק מדוייקות בכדי שנוכל להבחין אם כוונתם היתה לאיזור שנגחאי או לאיזור הודו – ומה עוד בצירוף נתונים אחרים.

³⁰ כגון הראב"ח, הראב"ע והיסוד עולם בלוחותיהם [בדפוס ובכ"י] ובספריהם – ולהבדיל בטלמיס ולוחות אלפונסו בלוחותיהם, ועד ראשית דורות האחרונים הנחמד והנעים והיש"ר מקאנדיה בלוחותיהם.

1. בדעת הרז"ה וסייעתו כתב הר"ב בעזרה נחרצת [כדבר מפורש ובלי להזכיר דעת החזו"א להיפך], שאין קצה המזרח קובע את מקום קו התאריך. (ראה עמ' א'פג, הע' 1 ד"ה אכן אילו, עמ' א'סז, עמ' א'עט). אך במשפט לקו אות יז מבואר באר היטיב בשם החזו"א בהרבה מקומות, שקצה המזרח הוא הקובע את גבול היום, וזהו יסוד של קו התאריך המתפתל של חוף אסיה המזרחית, ושאינ חולקים היבשת כמבואר בקונטרס החזו"א חלק א' סק"ה. ועי' לעיל אות ז.
2. "שאין שום נפקא מינא לדינא כלל³¹ מטעות זו של הרז"ה" [שמרחק חוף האוקיינוס למערב הוא 90° מירושלים] (הע' 13, 15, 19). אך האמת הוא שאצל החזו"א יש נפק"מ גדולה ב"קצה המערב", שממנו נמדד "ישוב העליון" שהוא בריח התיכון אצל החזו"א בענין קביעת קו היום (ראה משפט לקו אות טז ד"ה מושג). ועוד – והוא העיקר, הרי מהצגת הרז"ה על קצה המערב כ-90° מירושלים [ועוד מרחקים], אנו למדים משמעות אורך המעלות [או אורך השעות] אצל הרז"ה – ומזה מוכח שמעולם לא היתה כוונתו בקצה המזרח לאיזור שנגחאי כלל – אלא עשרות מעלות שלנו מערבה ממנה. וממילא אנו יודעים שהעולם שהצטייר לפני הרז"ה היה שונה בצורה קיצונית ממפת העולם לפנינו – הרי נפק"מ גדולה למעשה ב"טעות הרז"ה" [כפי שמכנהו הר"ב].
3. "אמנם מפורש במקורות בראשונים לא כהבנתו במושג "קצה המזרח". עכ"ל. (א'סז). ובזה חולק גם על החזו"א, עי' לקמן אות טז מס' 3.
4. "אמנם כמו במאמרו הראשון, גם מאמרו השני מיוסד על ההנחות המוקדמות של הכותב בסברת ס' הכוזרי והרז"ה, שדעתם מיוסדת על ההנחה הכוזבת שא"י במרכז המדויק של הישוב...". עכ"ל. (עמ' א'סד). כך בצורה גסה ומזלזלת, מתייחס הר"ב לדברי הכוזרי [ראה אות יג מס' 4] ורז"ה [וריטב"א ור"ן שסמכו עליו לדברי החזו"א והר"ב ואחרים], והיא יסוד שיטת האוצר נחמד וחזו"א. ועי' לעיל אות יב מס' 2 ואות יג מס' 8.
5. דעה היחודית של היסוד עולם [שנשתבשו הרבה להביא בשמו שיטות שלא אמר כלל וכלל] (א'סח). עכ"ל. הנה בכלל ה"הרבה" הם החזו"א והגרא"ז מלצר, שגם מהם לא חסך שבט לשונו. ועי' לקמן אות יט.
6. בעמ' א'פב ובהע' 17 מתייחס לסטיה של כ-12 דקות (יותר מ-3°) של קצה המזרח על יד שנגחאי כנקודת 90° שאין לסטיה קטנה כזאת משמעות – כך קובע הר"ב כלאחר יד. אך החזו"א (חלק א' סק"ו) התייחס לשאלה הזאת בכובד ראש ותירץ עליה ג' תירוצים – ויש בזה השלכות למעשה [עי' "משפט לקו" הע' 110, ואות לט מס' 2].

³¹ הר"ב יוצא בהנחה שבדברים שאינם נפק"מ להלכה ראשונים יכולים לטעות – אבל לא כאשר יש נפק"מ להלכה. ועל סמך חילוק זה שיסודו בטעות [ראה תוס' חולין סוף ה' ע"ב ופ"ת חו"מ סי' כה סק"א ובאורך במה שכתבנו באור ישראל גליון סג עמ' קצז אותיות א – ה], מתיר לעצמו לקרוא טועה על הראשונים בעזרה גסה. וה' הטוב יכפר בעד.

הר"ב מייחס לאחרים דברים שלא אמרו ולא נתכוונו אליהם

טז. הר"ב במקומות שונים, מייחס לכותב [ולאחרים] דברים שלא כתב [לפעמים במפורש ולפעמים במרומז³²], מוציא אותם מהקשרם או מייחס להם כוונה אחרת מדעת כותבם, או מביא דברים שכבר נאמרו ע"י גדולי הדורות שלפנינו, ומייחסם לכותב כאילו הוא חידשם – ואז מכוון עליו אבני בליסטראותיו.

1. "לעומתם, דעתם של הגר"ש מוהליבר והגר"מ טוקצניסקי ועוד – שיש לדחות את דעתם של הראשונים ז"ל ולקבוע קו תאריך עפ"י סברת לבס". עכ"ל. (עמ' א'נח). ויש כאן משום הוצאת שם רע. המעיין בספר היומם של הגר"מ טוקצניסקי (ובקונטרס החזו"א חלק א' סק"ז בשמו), יראה בהדיא שתולה דעתו בראשונים. ואע"פ שלדעת החזו"א ולעניות דעתנו, אין שום ראיה מהראשונים – לא מפני זה ייקרא חולק על הראשונים מסברת ליבו ח"ו.

2. בעמ' א'נט מייחס הר"ב לכותב בענין הכוזרי והרז"ה: "שדעתם היתה מיוסדת על המפות שראו. וממילא, כיון שמפות הנ"ל מוטעות, גם דעתם מוטעות. אמנם הכותב אינו מביא שום סמך להנחות היסוד הנ"ל". עכ"ל. אך הכותב לא כתב כן, אלא שהראשונים נקטו בדבריהם ע"פ "המציאות המדעית" המקובלת אצלם (אור ישראל נח עמ' רלג וע"ש הע' 35, 36), ע"פ הג'אוגרפים הקדמונים כפי חילוקי הדעות שביניהם (אור ישראל סג עמ' קצט וב"משפט לקו" אות טז ד"ה אלא). ולמעשה אין נפקא מינה אם הדעות האלו היו מבוססות על מפות מקובלות או לא [כדלעיל הע' 13]. ואכן תיאור העולם כמובא אצל הרז"ה, הוכח ב"משפט לקו" אותיות י' – יד שקיים גם ע"פ חז"ל והרבה מקורות קדמונים, ולא באו המפות אלא לסבר את העין. אך הר"ב אינו מתייחס לכל זה [אע"פ שמזכירו בעמ' א'סד], ומעדיף להטיח נגד הכותב, כאילו הוא הניח הנחות בלי שום סמך ויסוד.

3. "אמנם מפורש במקורות בראשונים לא כהבנתו במושג "קצה המזרח". עכ"ל. (א'סז). אך ב"משפט לקו" אות יז מבואר בהדיא בשם החזו"א, ששיטת הראשונים היא שהיום מתחיל בקצה המזרח כמבואר בדבריהם – ואין זה חידוש של הכותב כלל. וכן בעמ' א'סב מייחס הבנתו הפשוטה של החזו"א בכוזרי להכותב. אך עי' לעיל אות יב מס' 1.

4. "דעתו של הכותב היא הוראה להלכה²¹... נגד דעת רבותינו הראשונים" (סוף הע' 1). וכן בעמ' א'נט כותב הר"ב: "וכן במאמרו השני כאן, דוחה הכותב את דעתם של הראשונים ז"ל כטעות במציאות". אך דעת הכותב מפורש להיפך באות נ' תחת

³² ראה בהע' 7 שלו, שמרמז כאילו הכותב טען שמקור טעות החוקרים במרחק בין ירושלים לבבל נבעה ממדידה על מפה – מה שהכותב לא כתב כלל. ועוד אין נפקא מינה מהיכן נבעו טעויותיהם – די לנו לדעת שאלו היו מושגים מקובלים בימיהם. וראה לעיל אות ח.

הכותרת: "איפה קו התאריך על דעת הראשונים כפי המפות שלנו". ע"ש, והכותב כבר מחה בפני הר"ב על עיוות דעתו, כאשר הוא עצמו מביא בהע' 1.

5. בסוף הע' 26 כתב הר"ב: ותימה, למה הניח הכותב כהנחה מוקדמת, שדברי חז"ל לפירוש רבותינו הראשונים ז"ל, התבססו על חכמת הגויים. אף לא העלה צד שחכמתנו קדמה לחכמתם, כמבואר בדברי הראב"ח וספר הכוזרי. עכ"ל. אך לא כתוב כן ב"משפט לקו" – ראה שם אותיות מז, מז והע' 7, 27 – ובחינם יחס דברים אשר לא כן לכותב.
6. ועי' עוד אות כ מס' 6.

הסתירות

- יז. דברי הר"ב נסתרים לא רק מעצם המקורות שמביא – אלא אף מדברי עצמו!
1. כתב הר"ב בעמ' א'סו: שפשוט ביותר שהמרחקים שזכרו בראשונים אינם מדויקים. (ראה אות יד). ושוב בעמ' א'עא כתב: "אמנם יש לתמוה כיצד הצליחו חכמי האומות להגיע למדידה מדויקת כל כך של חצי העולם [ליתר דיוק רבע העולם, מצפון לקו המשווה דוקא], לפי הכלים המוגבלים שבידיהם, ובמרחקים רחוקים כאלו...". ותירץ ע"פ הראב"ח שלמדו מדברי רבותינו. ושוב ציין "שהתוכן תלמי כתב שעיקר הנתונים במפת העולם שלו לקוחים מהתוכן מרינוס מהעיר צור, שחי בתקופת רבן גמליאל דיבנה". הנה רמז בזה שעיקר הנתונים של תלמי באו מרבותינו דרך מרינוס, ולכן הם מדויקים. ע"ש. וכן בעמ' א'עד כתב: "לסיכום: המיקום המדויק של קו התאריך, "קצות המזרח", לדעתו של הראב"ח, יתכן בכמה מקומות: א) 148.5 מעלות מזרח לגריניץ', מזרח ליפן [עפ"י מרכז היישוב המקובל בימי הראשונים – 23.5 מעלות למזרח מירושלים]. עכ"ל וכ"כ בעמ' א'עא. הרי משווה 23.5° של הקדמונים ל 23.5° שלנו "כמידע אמין ומדויק". אך מיצר הורמוז (Hormuz)³³ נמצא בספרו של תלמי (פתיחה 48 טור 1) "Armuz Promont." 94° מהמערב (24° צפון) – והיינו 27° שלו מזרח מירושלים, בעוד שלפנינו הוא 56.6° מזרח לגריניטש, דהיינו 21° מזרח ירושלים. נמצא ש"מרכז היישוב" של תלמי – 90° – הוא 18° מזרח לירושלים. וקצה היישוב שלו הוא עשרות מעלות לפני קצה מזרח יפן [כבסוף הע' 15]. והרי הקדמונים סמכו על מידות תלמי [כבהע' 13].
2. ושוב: מצד אחד דברי הר"ב על חוסר הדיוק של נתוני הקדמונים הנ"ל – אך מצד השני בהע' 56 במענה על הקושי לדעת גבול היום שנקבע על יסוד 90° שהיה בלתי אפשרי לדעת מקומו עד לפני כ-250 שנה, הר"ב עונה: שיושבי האיים הרחוקים יבררו אורכם המדויק "בבדיקת שעת היום ברגע של ליקוי הלבנה, ובהשוואה לשעת

³³ רוב המקומות במזרח הרחוק שבספר תלמי קשים לזהות, ולכן לא הצלחנו כעת למצוא מקום קרוב יותר ל"מרכז היישוב".

הליקוי בירושלים [ע"י טלפון וזיכור כאלמנך מתי יס ליקוי?!] ידעו בדיוק כמה שעות הם רחוקים מירושלים" (ראה דבריו בעמ' א'עא והע' 18), ולוורדי הים באניות הוא מציע שעוני חול לדרך בירור מדויק! כלומר את מה שעד לפני 250 שנה כל חכמי הג'אוגרפיה והתוכנים יחד בכל טירחתם לברר את המציאות – לא התחכמו לעשות, נקל הוא אצל יושבי האיים ויורדי אניות בזמנם!

3. בעמ' א'ע פשיטא להר"ב שהאיים נכללו בישוב – ואילו בהע' 57 לפירוש הכוזרי וסייעתיה בגמ' [לפי פלפולו בעמ' א'פד, א'פה] מבואר ההיפך וכן דעת החזו"א [גם לפי הראב"ח וכו'].

4. בעמ' א'סד, א'עח, א'עט מבואר שלפי הכוזרי והרז"ה קו התאריך נקבע לפי שש שעות מזרח מירושלים ולא לפי קצה המזרח. ואילו בעמ' א'פד והע' 43 מבואר בפלפולו שקו התאריך נקבע [עכ"פ] צפונה מהפלך הרביעי ע"י קצה המזרח של תלמי! – [ואם כן, שם חותך את היבשה באמצע סיביר כ-150° מזרח לגרניטש (לפי "שיטתו" שמעלות תלמי מתאימות לשלנו) – אך לפי האמת קצה המזרח של תלמי הוא עוד לפני שנגחאי (כדלעיל הע' 15) – מ"מ באשר לשאלה על שני השכנים בהפרש יום אחד ביבשה – שיסתדרו ביניהם!] ובכן עיני הקוראים תלויות על הר"ב – שהר"ב יחליט מה קובע: שש שעות או קצה המזרח?!

5. "אכן השיטה הקובעת את ירושלים במרכז העולם לא היתה שיטה של תוכנים כלל, אלא אמונה דתית נוצרית". עכ"ל (סוף הע' 11 וראה לעיל אות יב מס' 2 ואות יג מס' 8). אך בהע' 13 כותב הר"ב: "שהרי הריא"ת [רבי יהודה אבן תיבון] היה חכם לעצמו, ואולי סבר כדיעה שירושלים נמצאת במרכז הישוב".

"רוח הקודש"

יח. בעמ' א'פ – א'פד שואל הר"ב למה קבע הרז"ה את קצה המזרח על שפת ים אוקיינוס במזרח דוקא בפלך הרביעי? ומסקנתו בעמ' א'פד: "עכ"פ זה ברור, איך שנבאר את סברתו, היה הרז"ה בגדר "חכם עדיף מנביא"! שידע הרז"ה לכוון עפ"י סברותיו את המיקום המדויק של חוף האוקיינוס כנגד ירושלים". וזה לא ייתכן לפי הכלים המוגבלים שהיו בידיהם כמבואר בדברי הר"ב בעמ' א'ע, א'עא. ובעמ' א'סז כתב: ואכן אדרבה ואדרבה, פלא הדבר, מנין ידע הרז"ה מידע כ"כ מדויק: שבסוף שש שעות למזרח מירושלים [השיעור המבואר בגמרא] קיימת שפת האוקיינוס, וב"פלך הרביעי" דוקא מכוון כנגד א"י, דקדוק של מיקום גם בקווי האורך וגם קווי הרוחב.

הר"ב לא התייחס למבואר ב"משפט הקו" הע' 34: "ואע"פ שרז"ה הזכיר שהארבע נקודות הן בפלך (באקלים) הרביעי ששם ירושלים [ע"פ צורת הארץ לראב"ח דף ז' ע"א, כפתור ופרח פרק ט' וספר התכונה לר' חיים וויטאל עמ' לד, הפלך הרביעי משתרע מכ"30 עד כ"36 צפון וי"א עד כ"39]. ויש שרצו להוכיח מזה שאכן הרז"ה התכוון לנקודת שנגחאי שהוא מול ירושלים – מה שלא

ייתכן כלל כיון שלא הכירו כלל איזור זה בזמנו. אך כוונת הרז"ה היא פשוטה – לאפוקי מהאקלים הראשון שהוא קרוב לקו המשווה (עד 16.5° - כפתור ופרח פרק ו'), שלצד המזרח לירושלים יש את האוקיינוס ההודי, ואין י"ב שעות של יבשה". עכ"ל הערת הכותב. אך הר"ב מעדיף לייחס לרז"ה "כיוון ע"פ סברותיו" לדברים שאין להם כל הכרח, יסוד או רמז בסוגית הגמ' – מה שאי אפשר אלא אם כן "רוח הקודש" הופיעה בבית מדרשו! – אך רק מי שהוא בעצמו בעל רוח הקודש יכול לקבוע כן. ועוד מה יעשה עם הכוזרי שאינו מפורש שהכוונה לפלך הרביעי – והרי באקלימים אחרים שיעור שש שעות (90°) לקצה המזרח אינו מתאים.

פלפולי הר"ב לחדש ביאורים חדשים בשיטות הראשונים

יט. הר"ב מחלק את הראשונים לג' שיטות בקו התאריך (עמ' א'סח). אך אף אחת מהגדרותיו איננה מתאימה לדרך שהגדירן והסבירן החזו"א והאחרונים. פלפוליו וחידושויו אינם מצטמצמים רק לדרך הסברה, אלא אף ליסוד השיטות, ולכן יש להם השלכות הלכה למעשה. לדרכו של הר"ב, חבל שלאחרונים לא היו להם העינים לראות את הדברים "המפורשים" בראשונים!

1. בעמ' א'פח כותב הר"ב: "וכיון שהוכחשה הנחתו המוקדמת של היסוד עולם **במציאות**, חרי גם הוא יזדקק לקבוע "קו" תאריך. ולא נשארה בשיטתו מקום הראוי להיות "קו" תאריך אלא קצה המערב של יבשת אפריקה, שם לדעתו השקיעה ב"רגע מולד העולם", גבול סוף היום במערב "מפני שכך היה החפץ הא-להי". אם כן לפי דעת היסוד עולם **עולה בבירור, שיש לנהוג שבת בכל אמריקה ביום ששי שלהם**". עכ"ל. ע"ש. ולפי זה קובע מקום תחילת היום של היסוד עולם בקצה המערב, בניגוד לדבריו המפורשים כרוב הקדמונים שהיום מתחיל בקצה המזרח (כדלעיל אות יא מס' 5) – ומחדש בפלפולו מקום חדש לגבול היום, וגם זה בניגוד להבנת הגדולים שלפנינו כגון החזו"א והגרא"ז מלצר³⁴ [ראה באורך במשפט לקו אותיות טז, יז ועי' לעיל אות טו מס' 5].
2. שיטת הרז"ה והכוזרי לפי הר"ב **קובעת הקו שש שעות מירושלים** – דלא כהקדמונים שפירשו שלדעתם היום מתחיל מא"י (כנ"ל אות יא מס' 3), ודלא כהחזו"א שקצה המזרח קובע בעצם ולא שש שעות (עי' "משפט לקו" אות יז, יח). פלפולו בדעת הכוזרי מתחלק לג' חלקים:

³⁴ ולסברת הר"ב, כיון שהיום כבר ידוע שיש ישוב סביב כל העולם, א"כ גם אין קצה המערב – וממילא קביעת הר"ב בדעת היסוד עולם בטלה. ואכמ"ל. ואחרי שהר"ב מוכן לקבוע את גבול היום לפי היסוד עולם במקום אחר מדבריו המפורשים, על יסוד אי ידיעתו של מציאות העולם – פליאה נשגבה בעיני – מה לו לטעון נגד הכותב שהוא כביכול חולק על הראשונים – שיטול קורה מבין עיניו!

א. שבפועל קו התאריך נמצא שש שעות מזרח לירושלים. (עמ' א'עו, א'עז). וכבר נתבאר לעיל אות ב שהוכחתו היא על יסוד נוסחו החדש בדברי הכוזרי שאין לו יסוד – ונתבטלה ראיתו מאליה.

ב. טעם הדבר מפני שהזריחה במזרח קובעת (עמ' א'עז והע' 34, 35). שם משבש כל התרגומים, וגם מחליף "מזרח" בתרגומם ב"זריחה" ומכניס פירוש חדש על דעת עצמו, וכן תוקע עצמו לדבר הלכה על סמך העתק דפוס היסוד עולם "תחילת הזריחה" במקום "הקריאה" שבמקור הערבי שלפנינו³⁵ (ע"פ המתרגמים) ותרגום ר"י אבן תיבון (ע"פ מקור הערבי שלפניו). ולא עוד אלא כל תרגום הערבי "המדוקדק" שלו מוזר, ומדבר בלשון אחרת ובלתי מובנת, ואינה הולמת פירושו. ועל יסודות הרעועים האלה, המציא סברא חדשה. גם אין שום רמז לענין "זריחה" בכל אריכותו של הרז"ה, שפירושו מיוסדת על המקור הערבי שהוא ראה בעצמו, וכן הוא נגד החזו"א שהשריש שגם שיטת הכוזרי והרז"ה היא שקצה המזרח קובע – ולא שש שעות.

ג. "שמקצת סין נמצאת במזרח לקו התאריך", ולכן יש לדייק בדברי הכוזרי בין "סין" (קו התאריך ומערבה) ל"תחילת סין" (מזרח לקו התאריך), וכן על יסוד זה בדברי הרז"ה יש שני "קצה המזרח". עכת"ד. (עמ' א'עט). גם זה מבואר לעיל אות ב שחילוק זה ליתא, ומבוסס על נוסחו החדש שלא היה ולא נברא ע"ש, והוא יסודי בביאורו לשיטתם. אמנם לדעת הקדמונים שלשיטת הכוזרי והרז"ה, הימים מתחילים מא"י – אין צריך להמציא שתי הגדרות עם שני דינים ל"קצה המזרח" או לסין ותחילת הסין.

3. שיטת הראב"ח וסייעתו, מבסס הר"ב על יסוד מקום השקיעה בשעת תליית המאורות [בקצה המזרחי של הישוב], כדכתיב בפסוק להאיר על הארץ. והולך ומפלפל ומנסה לכוון קצה המזרח שלו על יסוד אורך הישוב של י"ב שעות.

א. בעמ' א'ע כותב הר"ב: "יש להבהיר שמידת 180 מעלות הנ"ל היא מידתו של ה"ישוב", לא של היבשת". עכ"ל. אך מתעלם שהראב"ח (ספר העבור מאמר א' שער א' ושער י') לומד את אורך הארץ (היבשה) כאורך הים – דהיינו י"ב שעות [(ולא יותר כמבואר בשער ה') לפי דבריו ודברי שאר הקדמונים], חצי היקף כדור הארץ – מפסוקי מעשה בראשית. ואם כן אין זה תלוי באורך הישוב (מקום ישוב בני-אדם) אלא

³⁵ וכדי לקיים פלפולו זה, הוצרך להגיה מסברא גם המקור הערבי שהיה לפני חיסו"ע: "אבתדאת אלשרק", שתרגומו "תחילת הזריחה", במקום "אבתדאת אלתסמיה" שלפנינו (ולפני הר"י אבן תיבון) שתרגומו תחילת הקריאה. (הע' 34). דעת לנבון נקל, שבקלות תיבת "הקריאה" יכולה להשתבש בהעתקה ל"הזריחה" – משא"כ שתי התיבות בערבית שונות בתכלית, ורחוק להחליף ביניהן. ועל הכל היסוד עולם, שלפניו היה המקור הערבי "המדויק" לפי הר"ב, חולק לגמרי על כל הסברו בדעת הכוזרי והרז"ה (כדלעיל אות א).

ביבשה – ובוה נסתרו חידושי הר"ב (בעמ' א'ע – א'עב) להגדיר י"ב שעות של ישוב.

ב. ביאור ראב"ח בפסוק "להאיר על הארץ" תלוי בביאור הנ"ל, והיינו כפי המקובל על כל הראשונים ולהבדיל ג'יאוגרפי זמנו, שאורך היבשה הוא י"ב שעות כפשוטו (משפט לקו אות ג') – אך על כרחנו אין זה מתאים לצורת היבשות שלפנינו, ובהכרח א"כ הראב"ח היה חוזר לבאר את הפסוק כפי ראשונים אחרים שלא דקדקו בו כדבריו [ראה ספר העיקרים מאמר א' פרק ב' ובשרשים אות ר'], וכבר חלק עליו היסוד עולם (מאמר ב' פרק יז דף לח ע"א טור א') בדקדוק לשון הפסוק. וכן לדעת הכוזרי בעניינינו, שהשמש התחילה לסבב מקצה המערב של הישוב, על כרחך לא סבר כדקדוק הראב"ח בפסוק³⁶.

ג. בעמ' א'ע ובהע' 23, ייחס הר"ב לראב"ח, שעפונה מ' 49 מעלות לא נחשב בכלל עיקר הישוב, ולכן רוצה להציג גבול המזרחי של הישוב באי יפן 145 מעלות מגרניטש, ולהוציא סוף המזרח קמ'טקא וסיביר מכלל הישוב. עכת"ד. אך בחינם ציין על זה לספר צורת הארץ של ראב"ח שער א' סוף פתח ז' – כי הדברים שציטט שם מקורם בספר "אשפירא" הנדפס בסוף צורת הארץ בדף נו ע"ב – ואדרבא בצורת הארץ שם כתב שאיי בריטניה שייכים להאקלים השביעי³⁷ והם נמצאים צפונה מ' 50 כמו שהוא הביא בעצמו בהע' 24 ע"ש שרוצה להכליל בזה איסלנד שמערבו הוא כ' 64 צפונה! וכן מבואר בספר העבור (מאמר א' שער א') שהוא עצמו הביא שם, שהאקלים השביעי הוא עד נ"ד מעלות – והרי קמ'טקא מתחילה פחות מנ"ד מעלות. ועוד הרי מבואר בהדיא אצל ראב"ח (ושאר ראשונים) שעד ס"ו מעלות הוא בכלל הישוב, וקצה סיביר המגיע עד מיצר בערינג אכן מגיע רק עד כ' 66!

ד. בפלפולו הראשון בעמ' א'ע – א'עא מערף "רצועות" של ים ליבשה כדי להשלים את ה' 180 – אך זה בניגוד גמור לדברי הראב"ח במאמר א' סוף שער ה' ששיערו אורך הישוב ע"י תצפיות הלקיות עד שמצאו המרחק בין קצה המזרח למערב י"ב שעות שלימות ולא יותר". הרי בודאי לא צפו את הלקיות מאות קילמטרים בתוך הים לצד מזרח ולצד מערב, וכן נסתר מדברי הראב"ח בשער א' שמידת הים ומדת היבשה שוות.

³⁶ והרי מצינו כמה ביאורי הפסוקים בראשונים שאינם מתאימים למציאות הידועה היום (כגון ביאורי הראב"ח עורבינו ישעיה ריש מזמור קז, למה הכתוב לא הזכיר דרום – עי' משפט לקו הע' 3).

³⁷ על כרחך מה שמבואר בצורת הארץ שם שהאקלים השביעי הוא מ' 48 עד 48.5° הוא טעות סופר – שהרי כתב שם שכולל איי בריטניה. וגם סותר דבריו בספר בעיבור שהוא עד נ"ד מעלות. ובודאי גם אין אקלים ה' רק חצי מעלה. ועוד כתוב שם שיומו הארוך הוא 16 שעות ישרות, וכן כתב בספר העבור על האקלים השביעי – הרי על כרחך יש בצורת הארץ ט"ס.

ה. בפלפולו השני (עמ' א'עא – א'עב) ששמה מודה שהוא שלא כדעת הראב"ח עצמו, [שאינו מחשיב מחצית דרום כדור הארץ כחלק מהישוב], רוצה שקצה המזרח יהיה או במזרח ניו גיניאה ואוסטרליה (ויהיה קמ'טקא חוץ לקצה המזרח) או בהצעה שניה במזרח איי שלמה ואז עדיין מזרח סיביר הנמצא 60° צפונה נמצא מחוץ למזרח. עכת"ד. יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא – לקבוע מזרח היבשה באיים, ומצד שני להוציא מכלל הישוב חלק מעיקר יבשת אסיה, במקומות שהוגדרו ע"י הראב"ח כחלק מהישוב, מכיון שהם נמצאים בתוך 66° צפונה מקו המשווה.

ו. הר"ב עירף לשיטתו של הראב"ח ["כנראה"] את דעת רבי יצחק בן ברוך, אע"פ שלא מזכיר בשמו כלל ענין קצה המזרח כמקום תליית המאורות ע"פ הפסוק הנ"ל – והרי כל חיליה של הר"ב לביאורו בראב"ח הוא משם (דבריו הנ"ל במאמר א' שער י') – ושם לא נזכר רבי יצחק בר ברוך.

ז. הר"ב מתעלם לגמרי שמעלות הראב"ח אינן מתאימות למעלות שלנו. גם סותר עצמו בעמ' א'עב – מצד אחד נראה כטוען שמדידות מעלות מקורם מרבותינו בזמן רבן גמליאל – ובהמשך טוען נגד מידת בית המקדש כשעה וחצי למערב מחצי הארץ. ראה אות יז.

ח. הר"ב כתב שלראב"ח דחית מולד זקן הוא הלכה למשה מסיני (עמ' א'עב) – אך שכח את משפט הקו אות כט מס' 4, שהובאו השיטות שאינו הלמ"מ – ולא עוד אלא הראב"ח עצמו במאמר ב' שער ז' ייחס הדחיה הזאת לחז"ל – אע"פ שלענין דחית לא אד"ו ראש [שער ח'] הביא ב' דעות אם הוא הלמ"מ או לא – ולא הכריע.

אין לנו אלא לחזור להגדרת רוב הראשונים שהיום מתחיל בקצה המזרח [דמ"מ י"ל ששם היתה השקיעה הראשונה לראב"ח], בלי קשר לאורך הישוב של י"ב שעות, שאין לו מציאות על מפות ימינו – ואף אין לו מקור נאמן בדברי חז"ל [ראה "משפט לקו" אותיות מז, מח והע' 69] – ועי' הגדרתו ב"משפט לקו" אות נ'. עכ"פ שום אחרון לא הציב את קצה המזרח [קצה המזרח "מציאותי"] באחד המקומות שהציע הר"ב אליבא דראב"ח.

4. בעמ' א'פד מרכיב הר"ב על קצה המזרח בשש שעות של הכוזרי וחרז"ה, את קצה המזרח בכשבע וחצי שעות של תלמי!

5. בעמ' א'עב כתב הר"ב: "והנה בהגדרתו את קו התאריך, לא הזכיר הראב"ח את מדידותיהם של נכרים, אלא ייסדו על סמך הפסוק בתורה "להאיר על הארץ" ... ואע"פ שמזכיר בהמשך דבריו... שבית המקדש פונה למערב מחצי הארץ כגון שעה [ומחצה]... אין דבריו שם בהגדרת ההלכה אלא כסיפור דברים בעלמא להראות שארץ ישראל במערב העולם...". עכ"ל. ע"ש. ועי' אות כ מס' 7.

6. בהע' 12 כתב הר"ב "להשערתנו, אל-אדריסי נאלץ בגלל זה ["למונה הנוכרית"], גם לוותר על 20 מעלות מהעולם שממזרח לחוף סין. ולכן אע"פ שידע לשרטט את סין

בפרטי פרטים באופן מדהים³⁸, לא טרח לשרטט כלל את ארצות "קוריאדה" ו"יפן" הנמשכות למזרח מסין". עכ"ל! אך שכח לציין שגם קצה המזרח של תלמי¹⁵ נמצא באיזור מלזיה בדיוק באותו איזור אע"פ שאצלו לא היו "אילוצים נוצריים". ועוד יפן נמצאת כ-40° ויותר מזרחה לסוף מפת אידריזי – ועוד חסרות עוד כ-40° עד סוף סיביר! אלא האמת הוא כאשר מבואר ב"משפט לקו" אות א' שבמערב לא הכירו את איזור סוף המזרח בזמנו.

מי ישפל ומי ירום

כ. הר"ב העצים את הכרעותיו, על ידי ציוני שבח למי שדבריו מתאימים לדרכו, ולהיפך מיעט בסמכות או מיעט בחשיבות דברי מי ששיטתו לא מצאה חן בעיניו, וכן השתמש בלשון זלזול כמו "הנחה כוזבת" וכו'. וכן דברים שאינם מתאימים לדעתו, מכנס "סיפורים" בכדי למעט בחשיבותם.

1. בהע' 3 מטיל ספק בסמכות היסוד עולם "אם נחשבהו כראשון". ובהע' 46 מצטט בשם המהרלב"ח: "ואין לו ראיה מדברי בעל היסוד עולם כי הרב החוא היה חכם גדול בחכמת התכונה אבל בענייני הדינים לא היה מדבר ומדקדק כפי שרשי התלמוד אלא כפי הסברא לבד. ואעידה לי ב' עדים נאמנים מדבריו מלבד זה, והם בנדון שלפנינו, זולת מה שיש לדקדק עליו במה שכתב בפי' ההלכות מהתלמוד...". ובעמ' א'פח כתב הר"ב: "וכבר הובאה בהערה למעלה בשם המהרלב"ח, שאין היסוד עולם בר סמכא בהלכה". עכת"ד. אך הנידון שלפנינו בין לראב"ח, רז"ה ויסוד עולם ותוכנים אחרים, שייך כמעט כולו לתחום התכונה, ובזה היסוד עולם הוא סמכות גדולה, הרבה יותר מהכוזרי, שאינו לא פוסק ולא מוכר כאחד מגדולי התוכנים, וכן סמכותו בתכונה הרבה יותר מהרז"ה – ומה עוד שהוא בתרא ביחס לשניהם. ולא עוד אלא בניגוד גמור לדברי הר"ב – אצל החזו"א בנושא זה היסוד עולם נמנה בין ט' "חמורי עולם" (במכתב הראשון שבסוף הקונטרס).

2. המפתח להבנת דעת היסוד עולם בדבריו הנ"ל, הוא דעתו, המבוררת היטב בפרק הנ"ל, כדעת חכמי האומות הקדמונים שחצי עולם השני כנגד היישוב הוא מופקע ממציאות של יישוב, וכפי שכתב הראב"ח בשם "בעלי החכמה החיצונה... שמחצית הארץ טבועה בים" "ואין אחריו כי אם מימי אוקיינוס אשר אין אדם עובר בהם" (ס' העיבור מ"א ש"א, ש"ד). (עמ' א'פו). ובעמ' א'פח: דעת היסוד עולם שהלך בעקבות החכמה החיצונה. כאן הר"ב מזלזל ביסוד עולם ומטיל בו דופי שהוא כביכול הולך אחר החכמה החיצונה כ"גישת הנכרים". אלא דבאמת הראב"ח כותב בשער א' מאמר א' שכן מבואר בתורה ש"מחצית הארץ יבשה וחציה ים, ואיני צריך להביא ראיה מדברי

³⁸ ראה בעמ' א'סא, א'סה וא'ע וב"משפט לקו" אותיות נד, נה את "הדיוק המדהים"! של מפת אידריזי במזרח הרחוק. והשווה צורת כל המפה שלו למפות לפנינו, ומה עוד שאפריקה נמשכת מזרחה עד סוף המזרח במפותיו!

החכמה החיצונית. עכ"ל. ואכן זהו גם הבסיס לשיטת הראב"ח בענין מולד זקן ומקום התחלת הימים. אבל לא זה בלבד, אלא כך היה מקובל על כל הראשונים (וזה כולל את הכוזרי והרז"ה כדלעיל אות יג מס' 4), כמבואר ב"משפט לקו" אותיות א, ג. ובחינם הטיל דופי בהיסוד עולם. ועי' לעיל אות ד.

3. אין אנו רגילים לשמוע על ס' הכוזרי כאחד מהראשונים בהלכה. אמנם ר' יהודה הלוי בספרו הכוזרי זכה לשבחים שאין שומעים כדוגמתם, שכל דעותיו "אמת" צרופה סולת נקיה, "קדוש וטהור" ... (עמ' א' עה). ובהע' 30: "בפרקי ה"ר ברכיאל (חכם מקובל מימי הראשונים, פרק ב) כתוב לאמר שדברי הרמב"ם קרובים אל האמת יותר מן השקר, ודברי הרלב"ג קרובים אל השקר יותר מן האמת, ודברי ה"ר יהודה הלוי כולם אמת". הר"ב רוצה שנבין מרבי ברכיאל, שהכוזרי הוא סמכות כראשון בהלכה מכיון שכל דבריו אמת – ולפי דברי הר"ב יוצא א"כ, שהוא יותר מוסמך מהרמב"ם בהלכה! – דברים אלו מעוררים גיחוך. פשוט שדברי ר' ברכיאל [שהובאו בסוף פתיחת הקול יהודה אות ג'] נאמרו בעניני אמונות ודעות, שהם התחומים המשותפים של הרמב"ם, הרלב"ג והכוזרי [והוא דבר הלמד מענינו בפתיחה שם ע"ש] – ולא מיירי בעניני הלכה כלל.

גם מה שכתב הר"ב שם: "יחסו המיוחד של הראב"ד כלפי סברת ס' הכוזרי בסוגיא זו, מגלה בעליל שחזק נחשב מגדולי הראשונים הקדמונים גם לענין קביעת הלכה בסוגיא זו". עכ"ל. אך הראב"ד כתב בהדיא לא ככה בהשגה השניה בסוגיא זו, וז"ל: "אמר אברהם: אחר הדברים האלה, ואחר הגליון כלו זה, והריח אשר הריח מן הכוזרי ומחבורי רבי אברהם ב"ר חייא הספרדי כי הם פירשו ההלכות הללו על זה הדרך עצמו והוא מתעטר בעדים שאינם שלו, אין לנו ללמד מדברי מי שאינו מאנשי התלמוד לפי שהם מסבבים פני ההלכה לדבריהם כאשר לא כן". [הר"ב רק ציטט ממנו חוץ מהקשרו "שאינו מאנשי התלמוד" – אבל בציטוט המלא משתנה הענין כנ"ל].

גם מה שכתב (עמ' א' פ) שהראב"ד הסכים איתו להלכה, אף שאין מסכים לפירושו בגמ', גם בזה לא דק – הראב"ד בהדיא מקשה על הכוזרי, ומה שכתב אין הלכה יוצאה לאור מדבריו (של הרז"ה), רק ממה שכתב בספר הכוזרי יוצא לאור לפי הסברא ההיא, והרואה אותו משם יבין. עכ"ל. הרי כתב בהדיא שיוצא הלכה "לפי הסברא ההיא" – אך הראב"ד עצמו חולק עליו כמבואר לפני זה ואחרי זה בהשגה ההיא³⁹ (ראה דבריו על הרי"ף במהדורת "עוז והדר" עמ' יד).

³⁹ בקצרה: הראב"ד משיג על הכוזרי והרז"ה בשני דברים. א. הסוגיא בר"ה לא מיירי לענין מולד זקן כלל (ראה גם בהשגותיו דף כה ע"א ו"משפט לקו" אות מח). ב. הוא משיג על עצם סברת הכוזרי והרז"ה בביאור דחיית מולד זקן – בלי קשר לגמ', וגם בזה דוחה דבריהם. רק באשר לעצם ביאור דחיית מולד זקן, בזה הוא דוחה ביאור הרז"ה הארוך מכל וכל, אך לפי הדרך ההיא הסברו של הכוזרי מתקבל על הדעת – אך מ"מ הוא מוקשה מהקושיות שהוא שואל שם. זהו לגבי עצם ביאור הסוגיא וביאור מולד זקן שבכללי הלוח המקובלים מהלל הנשיא האמורא. אבל לגבי קביעות הימים, שבתות ומועדים [בלי קשר לדחיית מולד זקן], הראב"ד מסכים לכוזרי ורז"ה שהיום מתחיל בא"י ולא מהצין. ולענין מהי סיבת מולד זקן, אין הראב"ד נכנס להסביר.

ובסיכום חלילה לנו להגביה ולהשפיל את הקדמונים כרצון איש ואיש, ואין לנו אלא הכללים המפורסמים, כמו הלכתא כבתראי, שכללים אלו מקובלים בפוסקים להלכה.

4. כך מפורש בס' יסוד עולם, ואין דבריו ודברי ספר הכוזרי והרז"ה משתנים מחמת דברים לא מדויקים שכתב בס' "נחמד ונעים". וחבל שהכותב תפס את דבריו כעיקר, ולא דקדק מה מפורש במקורות. (עמ' א'פ). כך הר"ב מזלזל באחד מקדמוני האחרונים תלמיד הרמ"א, ובמחנה קולמוס מבטל דבריו בלי אומר ובלי דין ודברים, מכיון שדבריו לא מצאו חן בעיניו. ועי' עוד לעיל אות א בענין דחיית דברי היסוד עולם על יסוד העתקה משובשת של לשונו ולעיל אות יא מס' 3.

5. "ולענ"ד נראה שהמקור של טעות הנ"ל של הרז"ה [סיפור דברים בעלמא] במיקום קצה הישוב במערב, הוא התרגום של ס' הכוזרי של ר"י אבן תבון... (הע' 13). עי' לעיל אות יג מס' 4.

6. נראה שעיקר הבסיס לטענת הכותב הן הטעויות של הרז"ה שאין בהן שום נפקותא כלל לדינא, והיינו המרחק המופרז שנוקט לאוקיינוס למערב, וטעות היסטורית שמלכות פרס כבשה עד האוקיינוס למזרח. על סמך טעויות "סיפור דברים" אלו, הוא מסיק שהרז"ה טעה היכן הקו התאריך לדינא, וממילא שיטתו בטילה. (הע' 15). עי' אות יג מס' 2.

7. בהקשר לדברי הראב"ח שבהמ"ק נמצא כגון שעה [ומחצה] למערב העולם כותב הר"ב: "אין דבריו שם בהגדרת ההלכה אלא כסיפור דברים בעלמא להראות שארץ ישראל במערב העולם". (עמ' א'עב). עכ"ל. ולכן מרשה לעצמו להמציא גבולות הישוב שאינם מתאימים לאורך בית המקדש שנקב הראב"ח!

* * * * *

סיכום

כא. הר"ב כבר בנה בנין, בספרו על קו התאריך שטרם יצא לאור [ראה בהע' 2 שלו ועמ' א'צ], ובו חילק את הראשונים לשלוש שיטות. דעת לנבון נקל, שספר זה עומד ברקע של תגובתו "גבול אשר גבלו הראשונים".

ובכן בתגובתו, על מנת להעמיד מסקנתו להלכה על יסוד החזו"א – שקו התאריך עיקרו 90° מזרחה לירושלים, הוצרך לבקש דברים רבים ולהניח הנחות, ולא התייחס לדברים שאינם נוחים לו וכו' – והרי לפניכם סיכום דבריו:

1. שהכוזרי והרז"ה סוברים שהקו נמצא ו' שעות מירושלים ולא בגבול א"י. 2. ולכן⁴⁰ צריך להמציא לשיטתם שיש ישוב ויושבים למזרח ו' שעות – מה שלא נזכר כלל אצלם. 3. ושכח מהעובדה שאם היום מתחיל מא"י אין שום צורך להמציא את הישוב למזרח הקו, ושלכן אינו "מפורש" אצלם שיש יושבים למזרח הקו. 4. לכן היה נוח לו הנוסח המשובש שציטט מדברי היסוד עולם שמדבריו מפורש שכן דעתם – בניגוד לדבריו האמיתיים המפורשים שלדעתם הגבול מארץ ישראל. 5. ולכן צריך לקבוע שגם דברי ספר נחמד ונעים שגם פירש כן, אינם מדויקים. 6. ושאר ראשונים ואחרונים שסוברים כן שכח מהם. 7. וצריכים להיות ו' שעות של רז"ה 90° שלנו. 8. ולכן צריכים להמציא שאין גבול היום תלוי בקצה המזרח במציאות הג'אוגרפית אלא בשש שעות. 9. ולכן צריך להמציא שרז"ה כיון מסברותיו למרחק מדויק הזה שהיה בלתי אפשרי למדוד בזמנם לפי הכלים המוגבלים שברשותם. 10. אך שכח הטעם הפשוט (ראה אות יח) למה הרז"ה היה צריך לפרט את הפלך הרביעי. 11. ולכן צריך לומר שהרז"ה טעה במרחק בין ירושלים למערב, ובמרחק בין ירושלים לבבל, ושטעה וחשב שמלכות פרס הגיעה עד קצה המזרח. (כדי לדחות הטענה שמעלות הרז"ה הן מופרזות). 12. וצריך להניח שבדברים שאינם לדינא ראשונים יכולים לטעות. 13. ולכן צריך לקבוע שאין שום נפקא מינה לדינא בטעיות אלו. 14. וצריך לומר שרבי יהודה אבן תבון שבתרגומו של הכוזרי מבואר שיש ו' שעות מירושלים למערב, טעה בתרגומו ובהבנת הענין. 15. וצריך לומר שהרז"ה סמך על תרגומו "המוטעה" (שבאמת לא סמך עליו). 16. וצריך לומר שהרז"ה שחשב שיש ו' שעות למערב, טעה בעקבות תרגום רבי יהודה אבן תבון. 17. וצריך לומר שהתעלם (או לא ידע) מהידוע לבני דורו (לפי דברי הר"ב) שהמרחק למערב הוא רק כחצי משש שעות. 18. וצריך לבטל כלאחר יד ולהתעלם מכל העדויות הרבות שמצביעות על הפרזת אורך המעלות אצל כל הקדמונים, ושאין הכוזרי והרז"ה שונים מכולם. 19. ולכן צריך להתכחש לשיטה שירושלים נמצאת באמצע הישוב מבחינה ג'אוגרפית ולטעון שהשיטה היחידה (עכ"פ אצל היהודים) היתה של תלמי. 20. ולכן צריך להניח שכל השיטה שירושלים נמצאת באמצע אינה אלא אמונה נוצרית. 21. ולכן צריך להמציא "טעות סופר" בדברי רבי יהודה בן המהר"ם חלאווה. 22. ושכח מדברי התשב"ץ המפורשים שיש ו' שעות או קרוב להן מירושלים למערב. 23. ולא עיין בפירושי הראשונים שמפרשים מאמר חז"ל שירושלים נמצאת באמצע הישוב במובן הג'אוגרפי. 24. ושיש חז"ל וראשונים שאומרים שהודו נמצאת בסוף מזרח העולם. 25. וגם צריכים להתכחש לעובדה שקיימות מפות העולם "אמיתיות" בזמן הכוזרי ורז"ה, שבהן ירושלים נמצאת במרכז העולם בין מזרח למערב. 26. ושכל מפות העולם לפני אידריזי (חוץ מאולי

⁴⁰ אין הכוונה ב"ולכן" וכדומה מלשונות כאן, שהר"ב קבע או הציג ענין מסויים בעקבות הדברים הקודמים – אלא יכול להיות שהכוונה היא שיש קשר תלות בין הענינים מבחינת מהלכו של הר"ב. גם אין בהכרח שבלי ה"לכן" כל הבנין נופל, אלא לפעמים ה"לכן" הוא רק מקדם את הענין הנרצה. גם אין הכוונה שכל הדברים האלו הם חידושי הר"ב, כי יש דברים שכבר קידמו אחרים – אך הכוונה היא שהם נצרכים לבנינו.

מפות תלמי) היו רק "כעין מפות" – דהיינו שהיו רק סמלים ולא מפות "אמיתיות". 27. וקבע שהלכה כרוב ראשונים שסוברים כרז"ה. 28. ולכן צריכה להיות שיטת הראב"ח יחידאה (או כמעט יחידאה). 29. ולכן צריכים למצוא דרך לדחות שרבי יצחק בר ברוך והיסוד עולם לא יכולים לסבור כראב"ח. 30. ולכן צריך לומר שהמפרשים את היסוד עולם כראב"ח (ומכללם החזו"א) נשתבשו הרבה להביא בשמו שיטות שלא אמר כלל וכלל. 31. וגם הריטב"א והר"ן והראב"ד מוכרחים לסבור כרז"ה. 32. ולא התמודד עם כל הראיות המוכיחות שלא סברו למעשה כרז"ה. 33. וצריך להניח שהם חולקים על הקדמונים הסוברים שגבול היום של הכוזרי והרז"ה הוא מא"י (כדלעיל אות י). 34. וכדי לחזק הכרעתו צריך להעלות סמכותו של הכוזרי לאחד מגדולי הראשונים לענין קביעת ההלכה. 35. ולכן טען בשם הראב"ד שהכוזרי נחשב כאחד הראשונים בהלכה בסוגיא זו – אך זהו היפך מדעתו האמיתי של הראב"ד "שאין ללמד ממנו שאינו מאנשי התלמוד". 36. ומאידך צריך להשפיל את היסוד עולם. 37. וצריך להתעלם משאר הראשונים והאחרונים המובאים ב'משפט לקו' אותיות מח, מט החולקים על הרז"ה.

בקיצור בנפילת יסודות הבנין שבנה הר"ב – נופל הבנין כולו. אך כמובן בסיכום זה לא נכללו את כל הפקפוקים שהובאו בגוף המאמר.

היה אפשר להוסיף עוד הערות רבות על מאמר הרב בוקוולד שליט"א, אבל די והותר בזה להזהיר את הקורא שצריך משנה זהירות ובדיקה יסודית במקורות הדברים כדי לבסס עליהם דברים הנוגעים הלכה למעשה. גם לא באנו להתווכח על חידושינו וסברותינו התלויים בשיקול הדעת, כי כל איש סברותיו ישרות בעיניו, וישפוט המעיין בעיני שכלו. רק הערנו על דברים שהם מעין גדר "טעות בדבר משנה" או דברים מתמיהים או חוסר דרך ארץ כלפי רבותינו הראשונים והאחרונים וכיוצ"ב.

נספח – לשונות הר"ב ויסוד העולם במילואם

כב. זו לשון הר"ב בעמ' א'פ:

"וכן מפורש בס' יסוד עולם (מאמר 3 פרק יז) בדעת ספר הכוזרי וחרז"ה: "שיסדו כי בכדי י"ח שעות יתחיל היום להקרא בשמו מירושלים", אלא שבפלפולו בדעתם [שמקשה עליהם בדרך ממה נפשך], מעלה עד אחר "לפי סברתם", שיהיה לפי סברתם קו תאריך בירושלים, אבל תוך כדי דיבור הוא מבאר "מה שאמרו" היינו שש שעות למזרח ממנו {כאן קייכת הע' 38 סל הכ"ב}. וביאור דבריו "לפי סברתם" – היינו הראוי להיות קו התאריך לסברתם ששם היתה השקיעה בששת ימי בראשית, אבל "מה שאמרו" היא לפי קריאת שמות הימים של אדם הראשון, והוא בהקדמת שש שעות. וכך מפורש בס' יסוד עולם, ואין דבריו ודברי ספר הכוזרי וחרז"ה משתנים מחמת דברים לא מדויקים שכתב בס' "נחמד ונעים". וחבל שהכותב תפס את דבריו כעיקר, ולא דקדק מה מפורש במקורות.]

ובהע' 38 שם: "ויאות לנו אז עתה לשאול אותם, על בני ישוב המזרחי שיאמרו לנו באיזה יומם הם עומדים, ואם יאמרו כי ביום שבת הם עומדים אז כולם [בכלל זה אף אלו שממזרח לקו י"ח שעות] וכך הוא האמת, הנה יכחישו עצמם במה שיסדו כי בכדי י"ח שעות יתחיל היום להקרא בשמו מירושלים... ואם יחזרו לומר [פי' שיחזרו בהם מדעתם שכתבו] כי ביומם של יום הששי הם עומדים [כולם אף אלו שממערב לקו התאריך] אז כל בני חצי ישוב המזרחי [מזרח מירושלים] האלו, וכך יאות להם לומר לפי סברתם [שתחילת היממה בששת ימי בראשית היתה בירושלים]... הנה יכחישו עצמם כמו"כ במה שאמרו כי בקצה מזרח יכלה לו קריאת כל יום ויום [ולא בירושלים]... ועוד יש לטעון בזה ולומר איך יתכן שיהיה לוי השוכן במקום טבור הארץ (ירושלים) עומד עתה בחצות יום שבת ויכפור בו יהודה שכנו הרחוק מעט קט לצד מזרח ויאמר לא כי אלא ביומם של אתמול אנו עומדים, היש בעולם התול ושגוען כמו זה."

אך המעיין היטיב בפנים היסוד עולם שם (מאמר ב' פרק יז דפוס ברלין תר"ח דף לו ע"א), יראה בהדיא שהבין בדעת הכוזרי וחרז"ה שכל חצי הישוב שבין קצה המזרח לירושלים מאחר לירושלים [וכ"כ החזו"א עצמו במכתבו להגרא"ז מלצר אות א' וסוף אות ה'] כמו שכתב בדף לו ע"א טור א', וזו לשונו: (חלק הלשון שחר"ב העתיק נדפס באותיות ארס אלו, עם החדגשות שלו מודגשות, ואת הלשונות שלא העתיק באותיות אלו – כאן הושמטו ביאוריו שהועתקו לעיל בתוך דבריו):

"תראה שדעתם [סל הכוזרי וחרז"ה] היא כי ירושלים או טבור הארץ היא התחלת קריאת כל יום ויום מימי השבוע בשמו [וכי (כן הוא בצרלין תקל"ז)] סוף קריאתו הוא כלה בקצה המזרח. והמשל לסברתם הוא יום שבת, כי לבני ירושלים או לבני טבור הארץ הוא נכנס יום השבת בראשונה ולאחר ו' שעות מכאן הוא נכנס לבני קצה מערב ולאחר ששה שעות אחרות הוא נכנס בטבור הים ולאחר ששה שעות שלישיות הוא נכנס לבני קצה מזרח באחרונה ולשם ר"ל בקצה מזרח יכלה לו קריאת שם היום ויתום:

ועתה ראה איך הוא סברתם זו נעקרת מאליו הואיל ואין לה שום טעם או עקר. וזה כי באמת ברגע חצות יום שבת בטבור הארץ, בעת יומם אז הם עומדים כל בני הישוב זולתי בני קצה המזרח הוא להם תחילת ליל שבת לפי סברתם. וכל בני חצי ישוב המערבי לדבריהם – וכן הוא לפי האמת – ביומם של יום שבת וקודם חצות ממנו הם עומדים אז כולם. ויאות לנו אז עתה לשאול אותם על בני חצי השוב המזרחי שיאמרו לנו באיזה יומם הם עומדים [אז], ואם יאמרו כי ביום שבת [ולאחר חצות היום ממנו] הם עומדים אז כולם – וכך הוא האמת – הנה יכחישו עצמם במה שיסדו כי בכדי י"ח שעות יתחיל היום להקרא בשמו [בטבור הארץ או] בירושלים מירושלים... [קודם שיקרא בקצה מזרח, הואיל והם יודו שקודם זרחה להם החמה ביום זה וכן בכל יום בקצה מזרח משזרחה במקומות חצי הישוב המזרחי הזה. ועוד הם מכחישים את עצמם במה שאמרו כי מטבור הארץ או מירושלים היא התחלת קריאת היום בשמו, הואיל ובני חצי ישוב המזרחי הזה הם עומדים אז באחר חצות יום שבת {ובני טבור [הארץ] הם עומדים ברגע חצות יום שבת לפי ההצעה הזאת (קטע זה ליתא בדפוס כרלין תקל"ז)}. ואם יחזרו לומר כי ביומם של יום ששי הם עומדים אז, כל בני חצי ישוב המזרחי האלו, וכך יאות להם לומר לפי סברתם... [וכי השבת לא יכנס להם עד שתשקע החמה במקום מקום מהם], הנה יכחישו עצמם כמו כן במה שאמרו כי בקצה מזרח יכלה לו קריאת כל יום ויום [מימי השבוע בשמו ויתום. או יאמרו שהשבת לא יכנס לבני חצי ישוב המזרחי לא קודם שיכנס בטבור הארץ ולבני ירושלים, ולא לאחר מכאן וזהו שקר והתול גדול]. ועוד יש לטעון {בדפוס כרלין תקל"ז נוסף "עליהם"} בזה ולומר איך יתכן שיהיה לוי השוכן במקום טבור הארץ עומד עתה בחצות יום שבת וכפור בו יהודה שכנו הרחוק מעט קט לצד מזרח ויאמר לא כי אלא ביומם של אתמול אנו עומדים, היש בעולם התול ושגוען כמו זה.

ובסיום דבריו סיכם היסוד עולם (בדפוס כרלין תקל"ז): "וכל השבוע והבלבול בא להם לפי שחשבו כי התחלת קריאת כל יום מימי השבוע הוא ממקום אחר ולא מקצה המזרח" [בדפוס כרלין תר"ח: "וכל השיבוש והבלבול הזה אירע להם לפי שסברו כי התחלת קריאת כל יום מימי השבוע הוא ממקום אחר זולתי מקצה המזרח שסוף גבול קריאתו הוא, ותם במקום אחר זולתי בקצה מערב"].

* * * * *

יסוד עולם דפוס ברלין תר"ח

מאמר שני פרק יז

ל

אדם העומדים כולם כיומם אחד ורואים את החמה כאחד שיהיה מקצתם קוראים בשם יום פלוני מימי השבוע ומקצתם ביום אחת או מחרתו לא לפי הסכמתנו ולא לפי הסכמת המונים אותם מבקר ועד ערב אמנם אפשר שיהיו בני מורח עומדים כליל שבת ויהיו או בני מערב עומדים כיומם של יום הששי עדיין ואפשר הוא כמו כן שאלו ואלו ברנע אחד בעצמם קוראים בשם יום השבת ויהיו או בני מורח עומדים כיומם ובני מערב עומדים כליל שלו והרבה יש לחמה על האנשים האלה איך השתדלו לתת סדר נכון לפי סברתם לדני הים הגדול בקריאת ימי השבוע ונלאו כל כך וקצרה ידם לתת אותו לבני חצי הישוב המורחי כולם וכל השינוש והכלכל הזה אירע להם לפי שסברו כי התחלת קריאת כל יום מימי השבוע הוא ממקום אחר וזולתי מקצה המורח שסוף גבול קריאתו הוא ותם במקום אחד וזולתי בקצה מערב: וכדי לברר אמתת הענין הזה ולהוציא לאור משפטו אקח מרכז החמה ואעמידנו נוכח אמצע הישוב ואומר כי לפי שמהרגע הזה תתחיל החמה לשקוע במקומות הישוב בכל יום ובקצה המורח שוקעת או בראשונה עד שיהיה הערב הזה לשם הוא הערב הראשון וכל ערב שיהיה לכל יום ויום מימי השבוע בישוב לפיכך נתחייב שתהא התחלת קריאת כל יום ויום מימי השבוע בשמו מקצה המורח ולא ממקום אחר וזולתי ומהרגע הזאת ואילך ועד סוף י"ב שעות אין החמה וזרחת בשום מקום מהישוב כלל אלא הולכת היא בכל הי"ב שעות הראשונות האלו ושוקעת במקומות הישוב וא"ו על הסדר ששקצה מורח ועד קצה מערב וכן עד שתשקע בקצה מערב באחרונה ויהיה הערב הזה לפיכך לשם הוא הערב האחרון לכל ערב שיהיה בישוב לפיכך נתחייב שיהי סוף קריאת כל יום מימי השבוע בשמו כלה ותם לפי הסכמתנו בקצה המערב ולא במקום אחר וזולתי שהרגע הזה בעצמו הוא רגע סוף העולם והמשל לזה הוא כי כשתגיע החמה ביום הששי לעמוד נוכח אמצע הישוב או היא שוקעת ביום הזה בקצה מורח ויתחיל לשם יום השבת להקרא בשמו תחילה לפי הסכמתנו ושאר בני הישוב כולם הם עומדים או עדיין כיומם של יום הששי וקוראים בשמו ומאו ואילך עד סוף י"ב שעות מהומן אין החמה וזרחת בשום מקום מהישוב אלא הולכת לה ושוקעת לבני הישוב ואח"כ על הסדר עד שתשקע באחרונה בקצה המערב וכפי כן הוא יום ששי הולך ומסתלק שמו מפייה השבת נכנס להם ונקרא כפיהם עד שיתחיל השבת להקרא בפי בני קצה המערב באחרונה כלומר לאחר י"ב שעות ממה שהתחיל להקרא בפי בני קצה מורח זה יחיה כשיגיע מרכז החמה לתחת נוכח אמצע הים אוקיינוס ואז יסתלק לו לשם שם יום הששי לגפרי ולא ישאר לו זכר כפי שנים אדם' יהיה או בני הישוב מודים בשם יום השבת כלם כאחת אלא שאז הם בני קצה מורח עומדים ברגע הבוקר שלו וקרגע זה ואילך עד סוף י"ב שעות שנית

בירושלים ביום השבת קודם חצות היום ואז הוא בקצה מורח תחלת ליל שבת ואמר כי שער הכרייתא של גולד קודם חצות וכו' הוא כאלו אמר אם גולד בירושלים קודם חצות יום שבת כי בידוע הוא שהוא נראה יום שבת סמוך לשקיעת החמה מקצה מורח כגון זה וכיוצא בו הם דבריו ול כזה העניין ואח"כ הם תחבונן ותשים לבך לדברי שני האנשים האלה במה שכתבו בתכוניהם כזה העניין תראה שדעתם היא כי בירושלים או שבור הארץ היא התחלת קריאת כל יום ויום מימי השבוע בשמו כי סוף קריאתו הוא כלה בקצה המורח והמשל לסברתם הוא יום שבת כי לבני ירושלים או לבני שבור הארץ הוא נכנס יום השבת בראשונה ולאחר שעות מכאן הוא נכנס לבני קצה מערב ולאחר ששה שעות אחרות הוא נכנס בשבור הים ולאחר ששה שעות שלישות הוא נכנס לבני קצה מורח באחרונה ולשם ר"ל בקצה מורח יכלה לו קריאת שם היום ויתום:

ועתה ראה איך הוא סברתם זו נקצרת מאליו חזאיל ואין לה שום טעם או עקר זה כי באמת ברנע חצות יום שבת בשבור הארץ כעת יומם או הם עומדים כל בני הישוב וזולתי בני קצה מורח הוא להם תחילת ליל שבת לפי סברתם וכל בני חצי ישוב המערבי לדבריהם וכן הוא לפי האמת כיומם של יום שבת וקודם חצות ממנו הם עומדים או כולם ויאות לנו אז עתה לשאול אותם על בני חצי הישוב המורחי שיאמרו לנו כאיזה יומם הם עומדים או ואם יאמרו כי ביום שבת ולאחר חצות היום ממנו הם עומדים או כולם וכן הוא האמת הנה יכחישו עצמם במה שיקדו כי בכדי י"ח שעות יתחיל היום להקרא בשמו בשבור הארץ או בירושלים קודם שיקרא בקצה מורח ואז יודו שקדם ורחה להם החמה כיום זה וכן ככל יום בקצה מורח משורחה במקומות חצי הישוב המורחי תהא ועוד הם מכחישים את עצמם במה שאמרו כי בשבור הארץ או בירושלים היא התחלת קריאת היום בשמו ואז בני חצי ישוב המורחי הזה הם עומדים או באחר חצות יום שבת ובני שבור הם עומדים ברנע חצות יום שבת לפי ההצעת הזאת ואם יחזרו לומר כי כיומם של יום ששי הם עומדים או כל בני חצי ישוב המורחי האלו וכך יאות להם לומר לפי סברתם וכי השבת לא יכנס להם עד שתשקע החמה במקום מקום מהם הנה יכחישו עצמם כמו כן במה שאמרו כי בקצה מורח יכלה לו קריאת כל יום ויום מימי השבוע בשמו ויתום או יאמרו שהשבת לא יכנס לבני חצי ישוב המורחי לא קודם שיכנס בשבור הארץ ולבני ירושלים ולא לאחר מכאן והוא שקר והתול גדול ועוד יש לשקוע בזה ולומר איך יתכן שיהיה לא השוכן במקום שבור הארץ עומד עתה בחצות יום שבת ויכפור בו ויהיה שכנו הרחוק מעט קט לצד מורח ויאמר לא כי אלא כיומם של אחת או עומדים היש בעולם החול ושקוען כמו זה ובאמת ע"כ כלל אומר כי אינו אפשר בשום פנים ולא יתכן לבני

העתקת הרב בוקוולד בתבונות ב'

הרב אפרים אריאל בוקוולד ♣ תבונות

א"פ

ובן מפורש בס' יסוד עולם (מאמר 3 פרק ח) בדעת ספר הכוזרי והר"ה: "שיסדו כי בכדי י"ח שעות יתחיל היום להקרא בשמו בירושלים", אלא שבפלפולו בדעתם [שמקשה עליהם בדרך ממה נפשך], מעלה צד אחר "לפי סברתם", שיהיה לפי סברתם קו תאריך בירושלים, אבל תוך כדי דיבור הוא מבאר "מה שאמרו" היינו שש שעות למזרח ממנו³⁸. וביאור דבריו "לפי סברתם" - היינו הראוי להיות קו התאריך לסברתם ששם היתה השקיעה בששת ימי בראשית, אבל "מה שאמרו" היא לפי קריאת שמות הימים של אדם הראשון, והוא בהקדמת שש שעות. [כך מפורש בס' יסוד עולם, ואין דבריו ודברי ספר הכוזרי והר"ה משתנים מחמת דברים לא מדויקים שכתב בס' "נחמד ונעים". וחבל שהכותב תפס את דבריו כעיקר, ולא דקדק מה מפורש במקורות.]